

TALDE EUSKALTZALEEN GARAPEN HISTORIKOAZ (XVI-XX. MENDEAK)

Joseba INTXAUSTI

Hizkuntzen aldeko «mugimendu» edo «talde» deituei buruz elkarrekin hitz egiteko aukera eman zaigu hiru egun hauetako ikastaro honetan. Hautaturiko gai hau, soziolinguistek aztertuko digute batez ere, eta, seguraski, halakoei dagokien gaurkotasun biziz betetako ikuspuntu batetik begiratzuz hitz egingo digute. Hala ere eta horregatik, lehenengo hitzaldi hau Euskal Herriko talde euskaltzale historikoak gogoratzeko izango da.

Hizkuntza bat, sistema arautua ezezik tradizioa eta *segidatasuna* ere bada, eta orainalditik bezala iraganetik ere ezagutu beharreko zerbait. Horregatik, Soziolinguistikako maisuek maiz eskaini ohi dituzte, beren lanen atarian, halako sarrera historiko argigarriak. Beraz, ongi etor liteke hemen ere gaurkoak ezagutu aurretik eta ezagutzeko, egungo talde euskaltzaleak zein tradizio eta ondare historikotatik bizi diren jakitea.

Bego, bada, horrela eta beste gabe zuzenetsita gure historiari emango diogun begiratu hau.

0. SARRERA-OHARRA

Pentsa daitekeenez, euskaldungoaren historian hizkuntzaren aldeko hainbat talde euskaltzale izan da, teoriak baliatuz edo ekinean ihardunez hizkuntzari biziera hoberik sortu nahi izan diona. Mota askotakoak izan ditugu taldeok, eta testuinguru historiko ezberdinei erantzun nahirik aha-legendu dira lanean.

Hiztunngoaren hizkuntz bizitzari iraupena eta segida emateko beti izan diren «berezko» taldeak albora utziz (sendia, haur-lagunartea edo auzunea, adibidez), hizkuntzaren aldeko bestelako taldeak ere ezagunak ditugu euskaldungoaren historian, nahiz eta euskal gizartea aski berantiarra izan

den une historiko larri sobera bizi izan dituen hizkuntza honen defentsarako taldeak sortzen.

Bestalde, historiatik kontzeptuetara etorritz, esan beharra dago «taldeak» aipatzean zertaz ari garen jakin premia daukagula¹. Hala ere —barka bekit ausartzia—, ez ikusiarena egingo dut hemen: «talde» hitza molderik zabalenean hartuko dut, aldez aurretik gogoeta hau hitzaren adiera jakin bati lotu gabe, eta gerora beharko diren zehaztasunetan sartzeke. Talde euskaltzale historikoen tipologia egin gabe daukagu, eta azterketa monografikorik ez izanik, hobe da —hala uste dut— talde ezberdinen lehen-deskribapenari beste gabe bide ematea.

Beraz, hemengo oharpen hauek muga horien barruan doaz, gehiago gabe.

1. LANTALDE EUSKALTZALEAK

Arestian esandakoa errepikatuz, talde mintzatzaile baten kodea da hizkuntza, hiztunagoak erabili, sustatu eta segida eman ohi diona. Giza komunitate baten baitan bizi den komunikazio-tresna da, beraz, eta, ondorioz, ez da harritzekoa inoiz hizkuntzaren erabilera batzuek «taldetasun» zentzu nabariagoa hartzea (zenbait azalpen folklorikotan, elizan, bertsolaritzan eta abarretan). Baina ez da hori guk hemen azaldu nahi duguna, beste zer-bait baizik.

Krisialdi nahiz hazkunde-garaietan batik bat hiztunen baitan hizkuntzaren aldeko berezko nahiz antolatutako talde bereziak sor litezke, eta sortu, sortzen dira. Gurean ere izan da, noski, horrelakorik. Gertatutakoaren berri emateko, mugaren bat jarri behar eta, azalpena puntu hauetara bildu dugu bere edukinean:

- 1.1. Lantaldeen iratzarpen berantiarra.
- 1.2. Lantaldeen historiaurreaz oharra (XIV-XV. mendeetakoaz).
- 1.3. Etxepareren historia «isolatua» (1545).
- 1.4. Leizarraga eta leizarragatarrak (1563-1571).
- 1.5. Eskola sara-donibandarra (1617-1643).
- 1.6. Euskal Herriaren Adiskideak (1764-1794).
- 1.7. Eusko Pizkundeko taldeak (1876-1936)

¹ Ik. *Diccionario de Ciencias Sociales*. Madrid: Instituto de Estudios Políticos, 1975. *Diccionario de Sociología*, Madrid: Ediciones Paulinas, 1986. *Enciclopedia de las instituciones políticas*. Madrid: Alianza. 1987. BONDON, R.; BOURRICAUD, F. (1982): *Dictionnaire critique de la sociologie*. Paris: PUF. s.v. «Grupo»/»Groupes» eta «Movimiento(s) social(es)»/»Mouvements sociaux».

Azken kapitulu hau —Eusko Pizkundeari dagokiona— ikuspegi orokor bat iradokitzen zuzendu da, aipatu beharreko talde bakoitzarena luzatzerik ez zegoenez, eta hain zuzen ahalik gehienak aipatzea nahiago izan denez; baina egunen batean aztertu beharko dira taldeok ere behar eta merezi duten xehetasunekin.

1.1. Lantaldeen iratzarpen berantiarra

Euskal gizartea, *berandu iratzarri* zen —taldetan edo lankidetzan eratu— hizkuntzari etorkizuna segurtatzeko: Aro Moderno-Garaikideetan, ez lehenago, esango genuke. Erran gabe doa, gure artean ez genuela eza-gutu Erdi Aroan Toledoko Itzultzaileak bezalako talderik, adibidez (hura «taldea» izan zen neurrian ere)², edo Alfontso X.a Jakitunaren inguruko lanaren antzekorik³. Gure Erdi Aroko Erakundeek ez zuten euskararen alde horrelako talderik sustatu.

Egia da, botere politikoan aterpeetatik kanpo, agian itxaropen hobez espero zitekeela beste nonbait Erdi Aro hartan hizkuntzaren aldeko talde edo ekimen elkarturik: Elizan, edo beraren inguruan, esan nahi dut, hain zuzen halaxe gertatu baitzen zenbait tradizio kristautan. Hasteko, Kristok berak erabilitako arameiera-sirierarekin⁴, baina baita —zabalkiago eta gutzat argigarriago—, Ekialdeko beste Eliza kristauen hizkuntza batzuetan, lehenengo mendeetatik ekinda⁵.

Zoritxarrez, Ekialdea ez zegoen, ordea, Mendebaldean, eta, geroago —hain zuzen Euskal Herriaren kristautzea burutu zen mendeetan gutxi

² JACQUART, D. (1991): «La Escuela de Traductores», in: CARDAILLAC, L. (1991): *Toledo, siglos XII-XIII. Musulmanes, cristianos y judíos: la sabiduría y la tolerancia*. Madrid: Alianza Editorial. 183-198.

³ Alfontso X.aren lan normalizatzailea zerak aztertu du: NIEDEREHE, H.-J. (1987): *Alfonso X el Sabio y la lingüística de su tiempo*. Madrid: Sociedad General Española de Librería. Iradoki nahi dena ulertzeko, kapitulu bereziki interesgarria, hirugarrena: «El uso de la lengua», 107-128. or. Arazoa testuinguru zabal laburtu batean begiratu, ik.: MARCOS MARÍN, F. (1979): *Reforma y modernización del español*. Madrid: Cátedra. 85. or. Hainbat horrelako eza-guna da beste herri eta hizkuntzatan, Bulgariako Simeon Handiarena (893-927) edo Kiev-eko Errusian Jaroslav Jakitunarena (1036-1054).

⁴ Ik., adibidez, arameiera-sirieraren historia: SELIS, Cl. (1988): *Les Syriens orthodoxes et catholiques*. Edition Brepols. 17-21.

⁵ Legendak ere edertutako Mesrop Maxtotz-en (c. 361-c. 441) kasu bikoitza (georgierari eta armenierari, biei, eman omen zien alfabetua berorrek), eta Mesrop-ekin batera haren jarraitzaileena, mirestekoa da zinez. Eta alfabetuaren ondotik, berehala etorri ziren testuen itzulpen-, egokitzapen- eta sorkuntza lanak. Armenierarena ondoko autoreotan ikus liteke: NICHANIAN, M. (1989): *Agés et usages de la langue arménienne*. Paris: Editions Entente. 74-109. or. Historia berezituago baterako, ik.: FEYDIT, F. (1982): *Considérations sur l'alphabet de Saint Mesrop et recherches sur la phonétique de l'arménien*. Wien: Mechitharisten-Buchdruckerei.

gora-behera berriro⁶— Europako herri eslaviarren Ebanjelio-predikariak suertatu ziren hizkuntzen bidegurutzean, eta hizkuntz politika birdefinitu premian. Etsenplu historiko gogoangarria da paleoeslavierari Ziril eta Metodiodio-k eman zioten kultur irtenbide hizkuntz-herritarra (IX. mendearen erdialdera, kasu honetan)⁷. Berriz ere Mendebaldeko hizkuntzek ez zuten izan —ezta euskarak ere— beste hainbesteko aukerarik.

Elizen hizkuntz hautapen ezberdin kontrajarri horiek —latina nahiz grekoa hizkuntza ofizial bakartzat aitortzeak, ala herri-hizkuntzak eliz ofizialtasun osorako hautatzeak, alegia— munta sozio-kultural nabaria izan dute geroztik herri ezberdinen historian, eta ez txikiena beraien kultura eskolatu idatzietan⁸.

Hortaz, Euskal Herriari Eliza erromatarraren tradizio latino elebarkarrean edo⁹ suertatu zitzaion kristautzea. Ondorioz, Erdi Aroan ez genuen izan euskara, egokiera kultural berrirako prestatu zuen eliz lantalderik

⁶ VILLASANTE, L. (1961): *Historia de la Literatura Vasca*. Bilbao: Sendoa. 36-37. or.

⁷ Greko bizantziarraren eta latin erromatarraren aurrean paleoeslavieraren arrakasta eta porrot historikoak ezagutzeko «Eslavia ortodoxoan» (Serbia, Bulgaria, Kiev) eta Moravia Handian (830-906: Bohemia, Eslovakia, Polonia) bizi izandako historia erlijioso-linguistiko kontrajarriak ezagutzea interesgarria da: Eslavia ortodoxoan garbiak izan ziren eslaboieraren aldeko hautapena eta ondoko politika, garaipeneraino, baina Erromak berreskuratu ahal izan zituen lurralde mugatietan, Moravia Handian alegia, azken buruan paleoeslaviera hura galtzaile atera zen, eliz eta kultur bizitza osoa latintzean. Gaur egungo testu katoliko mendebaldar batek, Erromatik, honela aitortu ditu aldakuntza horiek: «Mas es digno de atención el hecho de que aún a mediados del siglo X, en tiempos de San Wenceslao [Bohemian, kristautzearen ondoko gizaldian alegia], existía una compenetración recíproca de elementos de ambos ritos con una avanzada simbiosis de las dos lenguas usadas en la liturgia: la lengua eslava y la lengua latina. Por lo demás, no era posible la cristianización del pueblo sin servirse de la lengua nativa. Solamente sobre esta base pudo desarrollarse la terminología cristiana en Bohemia y de aquí, sucesivamente, desarrollarse y consolidarse la terminología eclesiástica en Polonia» (JUAN PAULO II (1985): *Slavorum apostoli/Apóstoles de los eslavos*. (Carta Encíclica). Madrid: Ediciones Paulinas. 43. or. Argibide historiko landuak, in: VOPPIVEC, J. (1986): *Saints Cyrille et Méthode, patrons de l'Europe*. Paris/Fribourg: Editions Saint-Paul. Hizkuntzen hautapen-gatazka noraino iritsi zen jakiteko, ik. 92-93. or. Beti ere gogoan har bedi, gainera: HAMANT, Y. (ed.) (1989): *988-1988: un Millénaire. La christianisation de la Russie ancienne*. Paris: UNESCO. 19-32 eta 33-39. or. (hurrenez hurren N. Chivarov eta D. Anglekov-en lanak).

⁸ Guzti horrek literatura errusiarrarekin izan zuen eragina: PICCHIO, R. (1972): *La literatura rusa antigua*. Buenos Aires: Losada. Bereziki 13-23, 31-43. or. Aipatutako beste kasuaz, hizkuntzan bezala literaturan izandako ondorioez: FEYDIT, F. (1967): «L'Etat de la langue Arménienne au Ve siècle». (Extrait de la Revue *Pazmavep*). Venise: Saint Lazare; CHAHINIAN, K. (1988): *Oeuvres vives de la Littérature Arménienne*. Antélias (Liban): Catholico-sat Arménien de Cilicie. Bereziki lehen partea: «La Littérature Arménienne classique», 19-110. or. Eta hizkuntza bereko argitalpenen historiaz: KEVORKIAN, R.H.; MAHE, J.-P. (1985): *Le livre Arménien à travers les âges*. Marseille: Maison Arménienne de la Jeunesse et de la Culture.

⁹ Ez, noski, erabateko elebakartasun itxian, kristautzea bera ez baitzen bestela egingarria gertatuko, baina bai nonahi hizkuntz ofizialtasun eta eliz kultura jasoan (Liturgian eta eliz kultura eskolatu), horietan latinak definitu baitzuen hizkuntz politika.

(ezagutu dugunik bederen). Eta, bestalde, gure xv. mendeko heretikoek¹⁰ ez zuten —ez dugu ezagutzen behintzat— mende berean husita txekiarrek erakutsitako herri hizkuntzaren aldeko politika erabaki hura erabili¹¹.

Beraz, gure Ernazimenduak ezin izan zuen jaso Erdi Aroko euskal Erakundeetatik edo orduko Elizatik geroko euskalgintzarako lantaldeen tradizioarik. Eta, gure ahulean, bakar-lanak ere jaio gabe geratu zitzaizkigun, kontrako gure hizkuntz hautapen instituzionalen eraginez¹².

Duen esanahi historikoagatik, hutsune ezagun hauek azpimarratuta utzi nahi nituen hemen, idazlan honen hastapenean, geroko pauso batzuen argigarri ere badirelako.

1.2. Lantaldeen historiaurreaz oharra

Izan ere izan diren taldeen historiaurre hurbilagora etorriz, ez da agian lekuz kanpo egongo hemen, lehen euskal testu literarioak euskaldunok ohizkoa izan dugun *taldekako sorkuntza-teknikaz jaioak* ditugula gogoratzea.

XIV-XV. mendeetatik datozkigun testu haietaz ari naiz, noski. Garibai, Zaldibia eta abarren bidez iritsi zitzaizkigun¹³, eta J.K. Gerra-k eskaini,

¹⁰ OLAIZOLA, J.M. (1993): *Historia del Protestantismo en el País Vasco*. Pamplona: Pamie-la. 81-87. or.

¹¹ MACEK, J.; MANDROU, R. (1984): *Histoire de la Bohême des origines à 1918*. Paris: Fayard: «La révolution hussite entraîna d'importantes transformations dans le domaine des nationalités. (...). La langue devint le thème principal du mouvement patriotique, et on se mit à souligner davantage les différences entre le tchèque et l'allemand. (...). L'accession des prédicateurs, érudits et chefs politiques tchèques aux postes clés du pays contribua à un grand essor de la langue tchèque, langue officielle du pays depuis le règne de Venceslas IV [1363-1419], qui acquit ainsi une position privilégiée dans les affaires traitées par les magistratures municipales (les livres municipaux étaient écrits en tchèque, de même que la correspondance officielle). De nouveaux ouvrages de théologie (Jacques de Stribro, Jean Rokycana) virent le jour; on s'adonnait en tchèque à des discussions savantes sur le saint-sacrement de l'autel ou sur l'office de la messe (Prague, Tábor). Jean Hus [1369-1415] avait déjà entrepris de retirer de la langue tchèque les mots étrangers, et surtout allemands, et il réforma également l'orthographe» (119. or.). Gogora bedi hemen Moravia Handiko lurraldeetan bostehun urte lehenago galdutako lehiaketa irauli nahi zutela txekieraren alde husitek.

¹² Giro lagungarri baten barnean, bakar-lanean ere egin zitekeenaren gure galeraren handia barruntatzeko, ikus zein bide ederra bete zuen gaztelaniak Elizan bertan, baina betiere Monarkiaren babespean, latinak libre uzten zituen esparruetan behintzat. Ikustekoa da, adibidez, Berceo-ren obraren tamaina harrigarria, bere azken edizio kritikoan (zinez harrituta utzi nauelako aipatzen dut euskal lurrez eta hizkuntzaz inguratuta zegoen idazle honen kasua): BERCEO, G. DE (1992): *Obras completas*. Madrid: Espasa-Calpe.

¹³ VILLASANTE, L. (1961): *Historia de la Literatura Vasca*. Bilbao: Sendoa. 356-357. or. MICHELENA, L. (1990): *Textos arcaicos vascos*. Donostia: ASJU/Anejo XI. 66. or. ss.

liburu batean bilduta¹⁴. Garaiko «eresiek» batez ere sorkuntza literario haien lagunartekotasuna berekin dute. Mitxelenak esan zigunez, «según diversos testimonios fueron improvisados por mujeres a quienes respondían otras, dando lugar a debates en verso semejantes a los de los bersolaris modernos»¹⁵.

Lehen orduko sorkari literario haien talde-testuinguru hori berrikitan zabalago azpimarratu izan da, gaurko bertsolaritzarekiko kidesunak nabarmentzean¹⁶, baina bistan da haiek ez zirela zinezko lantaldeak, unean uneko egokierari erantzuteko bilduriko bertsozaleak baizik. Berant Erdi Aroko mendeetan Euskal Herrian ezagutu genuen literatura herritarrean lekutzen dira azalpenok, jendarrean eta jendarterako sortutako lanak bai, baina bestelako taldetasunik gabe.

1.3. Etxepareren historia «isolatua» (1545)

Eta gatozen euskal Literatura inprimatuaren jaio-urtera (1545). Lehen liburu inprimatuaren inguruan ez dugu aurkitzen azken Erdi Aroko erostari eta koblakari haien antzeko gizarte-ingurumendurik: itxura guztiz, idazle bakar batek bere gisara burututako obra dugu Etxepareren *Linguae Vasconum Primitiae* poemategia (1545).

Etxeparerena, bakar-lana bezala agertu izan digute historilariak —barririk egina, esan nahi da—, ez baitirudi autoreak beste inorekin elkartuta egin zuenik. Lagunarte literariorik gabea da, hortaz, gure lehenengo liburua.

Hala ere, azpimarragarriak dira Etxeparerengan honen alde sozio-historikoak. Ez zen bizi izan mundutik urrunduta eta gizarteko gorabeheretatik at¹⁷, eta, aitzitik, bai garaiko aldarte politikoen sasietan trabaturik¹⁸. Sozialki, izan zituen lagunak, eta etsaiak ere; historikoki, agian urrundik, baina ezagutu zituen garaiko beste kulturen aurreramenduak (inprimategiaren balioa, adibidez, ongi ulertu zuen), eta bazekien zerbait gure kultur historiaren eskastasunaz. Bi alde hauek —soziala eta historikoa— nabariak dira idazlearen hitzetan.

¹⁴ GUERRA, J. C. (1914): *Viejos textos del idioma: Los Cantares antiguos del Euskera*. Donostia. GOROSTIAGA, J. (1952): *Epica y lírica vizcaina antigua*. Bilbao. VILLASANTE 1961: 38-39.

¹⁵ MICHELENA, L.(1960): *Historia de la Literatura Vasca*. Madrid: Minotauro. 42. or.

¹⁶ AZURMENDI, J. (1980): «Bertsolaritzaren estudiorako», in: *Jakin*, 1980, 14-15. zenb. 139-164. or. (bereziki: 147-149). AULESTIA, G. (1990): *Bertsolarismo*. Bilbo: Bizkaiko Foru Aldundia. 87-93.

¹⁷ REICHER, G. (1957): «Que sait-on de la vie de Bernard Dechepare», in: *Gure Herria*, 1957, 33-49.

¹⁸ URQUIJO, J. (1933): «Introducción a nuestra edición de *Linguae Vasconum Primitiae*, de Bernard Dechepare», in: *RIEV*, XXIV, 1933, 660-684.

Gorabehera pertsonalak aparte, bere burua aitzindari literariorik gabe ikusi zuen: gogorazten digunez, aurreko antzekorik gabe landu zuen bere liburua¹⁹. Bakardade historiko horretaz jabeturik, obraren balioekiko harrotasun guztiz pertsonala erakusten digu, zinezko mugarri historiko bat jarri zuenaren harrotasuna: *Primitiae*-k, aurreko kultur zabarkeriei hesi-muga bat ezarri nahi zien, eta berori ondoko eginkizunen abiapuntutzat har zitekeela uste zuen²⁰. Hizkuntzaren ibilbide historikoaz ere bazuen kontzientziarik²¹: hain zuzen, obraren inprimaketa gertakari historiko aberasgarri bezala definitu baitzuen autoreak berak²².

Hizkuntz hautapenean, euskal hiztungoarekiko atxekimendu hurbila erakutsi zuen Etxeparek²³, eta, halabeharrez autore-interesak mezenazgo batez zainduz, argitalpen-unean kalera ateratzen lagunduko zion aterperik ere bilatu ahal izan zuen, euskaldunen artean²⁴. Hortaz, izan zuen Etxeparek alde sozio-historikoaren (diakronia eta sinkronia esango genuke) kontzientzia pertsonala.

Hau dena gogoratu ondoren, ordea, ezin liteke esan Etxepareren lana, talde-lana izan zenik, ez sorkuntzan eta ez izan zitzakeen inguru sozial

¹⁹ DECHEPARE, Bernat (1968): *Olerkiak*. San Sebastián: Editorial Edili. 20. or.: «Miraz nago, iauna, nola batere ezten asayatu bere lengoaje propioaren faboretan heuskaraz zerbait obra egitera eta skributan imeitera». Obraren lehentasun-balioa Bordeleko adiskide eta babeslearekin banatzen zuen idazleak, izan ere, «lehen inprimitzalia heuskararena hura da» (aip. lib. 130.or.).

²⁰ Irakur «Kontrapas»-ean errepikatzen duen *orai* nahiz *oraindano* haiek: «*Orai* dute forogatu / enganatu zirela (...). *Orai* aldiz hik behar duk / Ohoria orotan (...). *Orai* hura iganen da / Bertze ororen gainera (...). Orok ikasiren dute / *Orai* zer den heuskara (...). *Oraindano* egon bahiz / Inprimitu gaberik, / *Hi engoitik* ebiliren / Mundu guzietarik (...). *Orai* ezta erideiten / Heuskararen parerik». DECHEPARE, Bernat (1968): *Olerkiak*. San Sebastián: Editorial Edili. 126-128. or.

²¹ Ik. INTXAUSTI, J. (1985): «El Euskara: de su mito a la conciencia nacional / Hizkuntzaren kontzientzia eta eskea, historian», in: INTXAUSTI, J. (ed.) (1985): *Euskal Herria. II. Errealitate eta egitasmo / Realidad y proyecto*. Donostia: Jakin/Lankide Aurrezkia. 367-368.

²² «Eta zeren orai zuk, Iaun noble eta naturazkoak bezala, baituzu estimatzen, goratzen eta ohoratzen heuskara; zuri, neure iaun eta iabia bezala, igortzen darauritzut heuskarazko koplá batzu, ene iñorantziaren araura eginak; zeren, iauna, haiek ikhusirik eta korrejiturik plazer duzun bezala, irudi bazautzu, inprimierazi ditzatzun eta zure eskutik orok dugun ioya ederra, inprimiturik heuskara, *oraino izan eztena, eta zure hatse honetik dadin aitzinerat augmenta, kontinua eta publika mundu guzietara*». DECHEPARE, Bernat (1968): *Olerkiak*. San Sebastián: Editorial Edili. 20. or.

²³ «Zeren baskoak baitira abil, animos eta jentil eta hetan izan baita eta baita zientzia guzietan letratu handirik (...). Eta baskoek bertzek bezala duten bere lengoajian skribuz zerbait doktrina, eta plazer hartzeko, solas egiteko, kantatzeko eta denbora igaraiteko materia (...). «Heuskaldunak mundu orotan preziatu ziraden, / Bana haien lengoajiaz bertze oro burlatzen, / Zeren ezein skripturan erideiten ezpaitzen; / Orai dute ikasiren nola gauza ona den. / Heuskaldun den gizon orok altxa beza buruya». DECHEPARE, Bernat (1968): *Olerkiak*. San Sebastián: Editorial Edili. 20. eta 130. or.

²⁴ «Erregeren adbokatu bidezko eta nobliari, birthute eta on guziez konplutuyari, bere iaun eta iabe Bernard Lehete-ri, Bernard Etxepare-koak, haren zerbitzari txipiak, gogo onez goraintzi, bake eta osagarri». DECHEPARE, B. (1968): *Olerkiak*. San Sebastián: Editorial Edili. 20. or.

nahiz segida literarioetan. Eta, zoritxarrez, euskaldunei lanera deitu bazien ere, bakarrik egindako lana, bakarrik geratu zitzaien, eta Bernat Etxepare ez zen heldu Frantzian eta frantsesaren alde Ronsard-ek izandako antzeko *rol* sozialik betetzera: hau da, euskarak ez zuen izan «Pléiade» bezalako talde aurreraturik²⁵.

1.4. Leizarraga eta leizarragatarrak (1563-1571)

Euskal Literaturaren hurrengo pausoa, ordea, taldean emango da: «Testamentu Berria»-ren itzulpena (1571)²⁶ talde leizarragatarra deituko genukeena Leizarragak eta berorren taldeak burututako lana izan zen. Garrantziko lan-bide berria dakarren gertakari sozio-literario baten aurrean gaude kasu honetan, zinezko lantalde baten aitzinean alegia. Xehetasun handiagotan sartzea beste baterako utziko badut ere, pausaldi lasaiagoa eskatzen du leizarragatarren honek²⁷.

Joanes Leizarraga ageri da, hitzaurreetan, lanaren sinatzaile bakar bezala, baina gure bigarren euskal idazleak badu bere testuan, ondoan izandako taldeari buruzko aipurik, izan ere Sinodoaren lankide-bilaketak eta berauen ahaleginak eta lan-borondatea gogorazten baitzizkigu: «hunetan [itzulpen-lanean, alegia] *enplegatu izan direnek* bihotz harturen dute, oraindian gogo ere duten bezala, egin denaren berriz ikusteko eta korrejitzeko»²⁸.

Leizarragaren saihets-aipe hauetatik hasita, saiatu dira ikertzaileak haren lankideen nortasunak argitzen: Vinson-ek bildutako xehetasunak osatuz (1891, 1898, 1908), Jaurgain-ek (1907) eta batez ere Lacombe-k (1931) eman dizkigute Leizarraga-ren lankideen albiste-apurrak²⁹, berrikitan

²⁵ Ronsard (1524-1585) poetaren inguruan eratutako talde literarioa zen «Pléiade» (1554), Du Bellay, Belleau, Jodelle, Baïf, Pontus de Tyard eta Dorat tartean zirela osatua. (Ik. WEBER, H. (1971): «La Défense et Illustration de la langue française» et la formation de la Pléiade», in: ABRAHAM, P.; DESNE, R. (1971): *Histoire littéraire de la France*. Paris: Editions Sociales. I, 491-494: «Ce programme n'est pas celui d'un seul individu qui signe le manifeste, il est l'expression de la volonté d'un groupe, de ceux qui se sont mis à étudier le grec sous la direction de Jean Dorat et ont découvert avec enthousiasme la richesse de la poésie grecque».)

²⁶ *Jesus Christ gure Iaunaren Testamentu Berria*. Rochellan. Pierre Hautin, Imprimiçale. 1571. Ondoren egingo diren testu-aipeak (Leizarraga 1990, alegia) Euskaltzaindiaren edizioaren arabera jasoko dira: LEIZARRAGA, Ioannes (1990): *Jesus Christ Gure Iaunaren Testamentu Berria. Othoizta ecclesiasticoen forma. Catechisma. Kalendrera. ABC edo Christinoen instructione*. Bilbo: Euskaltzaindia.

²⁷ Argitara emango den «Leizarraga eta leizarragatarrak (1563-1571)» idazlanerako geratzen da zenbait albiste osagarri (ik. RIEV, XL, 1995, 119-160).

²⁸ LEIZARRAGA 1990: 254 or. Eta begira zenbait esaldi: 247, 252. or.

²⁹ VINSON, J. (1983 [1891-1898]): *Essai d'une Bibliographie de la Langue Basque*. Berrargitalpena: Bilbo: Caja de Ahorros Vizcaina. 2 lib.: I, 5-46; II, 521-529. JAURGAIN, J. (1907): «Le Nouveau Testament de Liçarrague», in: RIEV, I, 1907, 288. LACOMBE, G. (1931): «Du nouveau sur Liçarrague et ses collaborateurs», in: RIEV, XXII, 1931, 363-366. Gogoan har bestalde 1972ko *Euskera* XVII.ean Leizarragaz bildutako lanak.

Olaizolak gatzelaniara itzulita aurkeztu dizkigunak³⁰. Guztien iturriak Sinodo kalbindarretako agiriak eta *Rolle des offices* izeneko bat dira³¹. 1563tik aurrera, 1601eraino agertzen dira Leizarraga eta beronen ingurukoen aipuak (1580-1593etako urteetan hutsarte bat dela).

Leizarragatarren talde hau ez zen sortu, taldekide izango zirenen kabuz eta ekimen hutsez. Lehenengo eta behin, Leizarraga bera Pabeko Sinodo kalbindarraren erabakiz bildu zen Bibliaren itzulpen-lanera: «Lapurdin dagoen Leizarragari hona [Pabera] etortzeko aginduko zaio, Testamentu Berriaren, otoitzen eta kateximaren itzulpena egin dezan». Eta aginduak berarekin izan zuen mantenu-eskaintza ere: «Eliz Kontseiluari eskatzen zaio bera manten dezala, etorri nahi badeza bederen». Une berean, Sinodoarena ezezik Erreginaren borondatea ere badela hori, dio Sinodoaren testuak: «La volonté de Royne est quil Vienne»³². Talde-burua izendaturik geratu zen, hortaz.

Lafitte eta Olaizolarekin batera, itzulpen-enkargu honen data, 1563an eman behar dela uste dut. Hurrengo urtean ez dugu albisterik, baina bai Oloroen ospaturiko Sinodoan (1565), han erabaki baitzen Leizarragaren lana berrikusteko lantaldea sortzea. Begira zer zioen testuak:

Testamentu Berria lau Ministrari euskaldunek berrikus eta zuzen dezate-la agindu da, eta beren familietatik at denbora luzez egon beharrean izango direnez, Bonnefont Jaunak agindu du haien gastuak ordaintzeko, egiteko horretan beren etxeetatik urrun izanen diren bitartean, eta bestalde —igan-deetakoetatik salbu— beroriek beren prediku-lanetatik aske izanen dira³³.

Zinezko lantaldea izan zen, ba, beren etxeak utzi eta elkarrengana lanerako bildua. Bakoitzari eguneroko soldata izendatu zitzaion, baina azpimarratu behar da aurrekontu ireki baten gain zihola lana, hau da, behar izango zen denbora hartzeko eragozpenik gabe. Eguneko hainbesteko batekin ordainduko zen iharduera, horretarako Sinodoak agindu eta eskatuta zeuzkan dirulaguntzak elizetan bilduta ordainduko zena³⁴.

Lau talde-lagunen izenak ezagunak ditugu: Tardetz, Sanz Tartas, Piarres Landetxeberri eta Joanes Etxeberri (De la Rive ere deitua)³⁵. Lantalde honen eraketa kalbindarren lankidetzaz-moldeen tradizioaren barnean

³⁰ OLAIZOLA: aip. lib., 177-183. or.

³¹ *Synodes du Béarn de 1563 à 1579 et de 1594 à 1623*, eta *Rolle des offices et mandementz de finances expediés par commandement de Monsigneur de Gramont* (1564eko apirilaren 27tik 1565eko azaroaren 28ra): azken honek itzultzaile-zuzentzaileei egiten zitzaizkien ordainketen berri ematen du. Jaurgain eta Lacombe-k aipatuak.

³² LACOMBE 1931: 363-364. Ik. OLAIZOLA 1993: 177-178.

³³ LACOMBE 1931: 364.

³⁴ OLAIZOLA 1993: 179-180. Pentsa liteke erbesteko eliza zaharragoetan ikusitako burubi-dea segi zela kasu honetan ere.

³⁵ Tardetz, horrelaxe agertu ohi da («z»-rekin). Joanes Etxeberri hau lapurtarra zen, donibandarra: Euskal literaturan beste bi «Joanes Etxeberri» ere baditugunez (Ziburukoa, Sarakoa), honi «Etxeberri Donibanekoa» deitu beharko genioke.

ulertu behar da. Genevan bertan ezaguna zen Artzainen arteko itzulpen- eta berrikuspen-lankidetzaz³⁶. Hortaz, talde-sorrerak ez zuen esan nahi Sinodoak Leizarragarengan zuen konfidantza ona zalantzan jarri edo galdu zenik.

Itzulpen-programa oso bat eman zitzaien Leizarraga eta taldeari, eta ez Testamentu Berriaren itzulpen-eginkizuna bakarrik: kalbindarrek elkarre-bizitzan behar zituzten oinarrizko argitalpen-guztiak prestatu behar zituzten (otoitzak, sakramentuak, katexima, irakurgaiak, etab.). 1571ko argitalpenaren arabera badakigu, gainera, hamabiren bat liburu-liburuska atera zirela kalera, eta itxura guztiz, hauetako batzuek bederen aparteko edizio bereziak ere izan zituztela³⁷. Honetan ere Europako eta Frantziako hedapen-tradizio kalbindarrari jarraitu zitzaion³⁸.

Berehala —soldatak noiz etorriko zitzaizkien begiratu gabe— jarri ziren lanean talde-lagunak (Leizarraga lehenengo, zuzentzaileak gero), zeren *Rolle*-k dioskunez, 1565eko uztailaren 10ean egin zitzaizkion hari ordainketa batzuk³⁹; hilabete batzuk geroago, urte bereko udazken aurretik, eginda zeukan taldeak kontuemateko bere txostena, Salbaterako Sinodoarentzat (1565-iraila-5)⁴⁰. Irailaren hondarretan lanean ari ziren, eta, antza, artean puska batean segitzeko asmotan⁴¹.

Taldeak bi motatako itzulpen-zailtasunak aurkitu zituen bere zereginen: Bibliaren itzulpen orori zegozkionak, eta euskara hezikaitz batekin moldatu beharrak zekartzanak. Lehenengo arazoaz asko zekiten itzulpen-talde erreformatuek, eta Leizarragak gertutik begiratu behar izan zuen aurreko hamarkada haietako protestanteen lana⁴², berean erabil zitzakeen irizpideak alde aurretik ezagututa ihardun ahal izateko⁴³.

Bigarren oztopoaz, berriz (euskararen gaitasunaz, alegia), Leizarragaren testuetan bertan eta Sinodoetakoren batean ikus daiteke, nola arduratu ziren lankideak. Bere «Heuskalduney» atarikoan, ulergarri gertatzeko testu itzuliaren gain jarri behar zen arreta gogoratzen zuen Leizarragak, eta badakigu

³⁶ IK. MANGENOT, E. (1912): *Dictionnaire de la Bible*. Paris: Letouzey et Ané. s.v. «Françaises (Versions) de la Bible», 2363-2364 zutabeak: «Les pasteurs et les professeurs de Genève publièrent, en 1588, une revision de la Bible d'Olivet, qu'ils avaient préparée en corps et à laquelle ils donnèrent une approbation officielle. Le principal reviseur était Bertram. (...); ses collaborateurs se nommaient Th. de Bèze, Antoine de la Faye, Jacquemot, Rotan et Simon Goulart. (...) L'œuvre de la "Vénérable Compagnie" de Genève eut une grande vogue parmi les protestants français».

³⁷ OLAIZOLA 1993: 181.

³⁸ LEONARD, E.G. (1967): *Historia del Protestantismo*. Madrid: Ediciones Península. I, 278-280. or.

³⁹ OLAIZOLA 1993: 179.

⁴⁰ LACOMBE 1931: 364.

⁴¹ JAURGAIN 1907: 288.

⁴² Frantziako higanauten artean, Olivetan-en itzulpen frantsesa (1535) izan zen ofiziala, baina behin eta berriz zuzenduta, Calvin bera ere tarteko (1545-1560), 1588an «azken» onarpen osoa izan zuen arte. Agian, Olivetan-en hartatik, Calvin-en oharrez aberastuta egindako 1561eko nahiz 1563ko edizioa izan zen Leizarragak begiratuena.

⁴³ LEIZARRAGA 1990: 252 eta 246.

hain zuzen lantaldea ere horretaz kezkatu ari zela, *ahalic guehiena guciey adi eraciteari iarreiqui ičan gaitzatza* baitio berak, pluralean, gainerako lagunak ere gogoan zituela⁴⁴. Horrela azpimarratzen du itzultzaile nagusiak, talde-lagun guztiek euskaldun oroien alde egindako hizkuntz ulergarritasunaren postura. Urte batzuk lehenago, 1565eko Sinodoari taldeak zuzendutako txostenean ageri zen hizkuntz batasun eta ulerkarritasunaren kezka bera da⁴⁵.

Itzulpen-lankidetzak hark sortutako hurbiltasun pertsonal-instituzionala ondoko hamarkadan ere luzatu zena badakigu, izan ere Leizarraga bere lankide izandakoen haurren irakasle bilakatu baitzen hurrengo urteetan, Sinodoaren testu batek dioenaren arabera (1574)⁴⁶. Horregatik Piarres Lafittek zera idatzi zuen inoiz: «Bagaude ez ote zen izan eskual ikastoletan lehen-lehena!»⁴⁷.

Garbi dagoena zera da: euskal kalbinismoak ez zituela galdu nahi hemengo hizkuntz erroak eta premiazkoa ikusten zuela, «Seminario Ttipi» edo «Lehen Seminario» bat sortzea, gerora Lescar-en, Orthez-en nahiz Paben hezi zitezkeen artzaingai gazteentzat, Erreginaren borondatez eta Sinodoaren erabaki eta diruz⁴⁸.

Leizarragarren taldeaz eta inguruaz esatekoak bukatu aurretik kome-ni da talde hura babestu eta sustatu zuen gizarte-sektoreaz ere oharren bat egitea, izan ere Erregina eta Sinodoaz aparte, beste babeslerik ere egon zen, Joanes Leizarragak bere hitzaurreetan gogoratzen digunaren arabera. Izendatuki eman zituen babesle haien izenak⁴⁹.

Interesgarria da hemen azpimarratzea, urte haietan Erreinuko nobleziaren parte on bat kalbindar bilakatu zela, eta zeregin kultural berri hauen sustatzaile gainera, eta noblezia horrek, tradizio protestate euskaldun hori luzatuko zuen ondoko belaunik ere izan zela⁵⁰.

Babes guzti hauei esker, Leizarraga eta beronen taldearen lana ez zen gaztelu-zoko batean galdtu: Sinodoak agindu bezala, «kolokioetan» (hau da, eliza kalbindarrak ezarri zituen barruti geografikoetan) banatu ziren TBren edizioa (edo edizioak) eta liburu ezberdinak⁵¹.

Baina Protestantismoak erlijio-gerrak galdu, eta buruzagia bera —Nafarroako Endrike III.a (Frantziako IV.a), hain zuzen—, katoliko erromatar bihurtu zenean, Hexagonoko Protestantismoa mugimendu galtzaile bilakatu

⁴⁴ LEIZARRAGA 1990: 254.

⁴⁵ OLAIZOLA 1993: 179.

⁴⁶ LACOMBE 1931: 365.

⁴⁷ LAFITTE, P. (1972): «Zer dakigu Leizarragaz?», in: *Euskera*, XVII, 1972, 147.

⁴⁸ Politika haren esplikabide historiko hurbila, baina orokorra, berrikitan aztertu izan da. Hainbat albiste eguneratzeko bi obra aipatuko ditut, balio eta asmo ezberdinekoak: COLLOQUE INTERNATIONAL D'ORTHEZ (1984): *Actes du... (16, 17 et 18 février 1983)*; *Arnaud de Sallète et son temps. Le Béarn sous Jeanne d'Albret*. Orthez: Per Noste. Eta lehendik aipatua dudana OLAIZOLA 1993.

⁴⁹ LEIZARRAGA 1990: 251-252.

⁵⁰ OLAIZOLA 1993: 188-190.

⁵¹ OLAIZOLA 1993: 181, 183-184.

zen, eta, ondorioz, proiektu kultural-linguistiko oso bat sostengatu eta berorri gizartean jarraibidea segurtatzeko mugimendu ahulegia.

Bukatzeke, euskararen alde lan egin duten taldeen artean, leizarragararen nola defini litekeen galdetuko balitzait, puntu hauetara bilduko nuke berorren talde-tipologia:

- Proiektu sozio-erlijioso baten zerbitzuan jaiotako taldea izan zen, eta erret politika erlijioso jakin baten mesedetan. Agian, asmo «nazioan» nafar orokorrako baten katebegi politiko bezala ere ikus liteke hizkuntz hautapen hau⁵².
- Hortaz, talde-mugimendu sozial batetik jaiotako taldea izan zen, eta erabaki instituzional eta eliztar baten fruitu gertatu.
- Sinodoak eta Koroak ofizialki babestu eta finantziatutako taldea izan zen.
- Egiteko eta lan-egitarau zehatza eman zitzaion taldeari, eta batez ere lan-epe jakin baten barnean egon zen indarrean talde hau (1565-1571).
- Eman zitzaion eginkizuna burutu ahal izan zuen, eta guztiok eza gutzen dugu emaitza (1571ko argitalpenak).
- Lan-prozeduraz ezer gutxi baldin badakigu ere, buruzagitza eta lehen eta azken lan astunena Leizarragari zor zaio.
- Lankideek, itzulpenaren tarteko zuzenketa- nahiz hobeketa-lan osagarria egin zuten; baina elkarren arteko egiteko horri aski erantzukizun ikusi zitzaion, ze denbora batez bederen soldata eta guzti horretarakoxe, beste lanetatik ofizialki aske, utzi baitzituzten lankideak.
- Taldea ez zuen bigarren edo hurrengo lanetarako segidarik izan; ez dakigu zergatik, egindakoa nahikotzat jo zelako, ala batez ere Frantziako Protestantismoaren hondamendiaren ondorioz.
- Taldearen eta Leizarragaren hizkuntz ideologia, XVI. mendeko gainerako Protestantismo europarrarena bera da: euskara maite dute, lehenik bederen Jainkoaren Hitzaren hedapen-tresna bezala, baina baita euskaldunen eskubide bezala ere⁵³.
- Oro har, taldea ez zen izan guztiz beregaina, bere kabuz bakarrik bildu, jarraitu eta lana burutu zuena; baina garaikotasun nabaria izan zuen: garaikideen beharretara makurtuta egin zuten lan.
- Kasik gure egunak arte ez dugu honelako beste talderik ezagutu euskararen aldeko lanetan, eta gure historian eta gaur egun ere eredu imitagarria dugu berau.

⁵² Orthezeko *Colloque*-an (1984) behin eta berriz iradokitako ideia (G. Kremnitz, 264; R. Lafont, 381).

⁵³ LEIZARRAGA 1990: 252: «Alabaina segur izanez ezen Heuskaldunak bertze nazione guzien artean ez garela hain basa, non gure lengoaiez ezin ezagut eta lauda dezagun gure Iainko launa...» (ortografia egokitua).

Horrela eratu zen talde instituzional hark ez zuen izan funtsezko segida erabakiorrik, baina bai, etenaren ondoren, bi belaunaldi geroago eman zitzaion erreleborik, bestelako testuinguru batean, noski, xede berriekin zetorren Kontrarreformaren barruan eta literatur tradizio bat sortzeko lain indarrarekin, gainera.

1.5. Eskola sara-donibandarra (1617-1643)

J. Urkixok azpimarratu zuen mende honen hasieran (1907) *Donibane-Sarako idazle-taldearen batera-lana*, Materre eta Axularren, urdazubitar honen eta Etxeberri Ziburukoaren, Haranburu eta Harizmendiren arteko elkarren ezaupideak edo harremanak azpimarratzean⁵⁴.

Bestalde, batez ere Villasante izan da gure artean Donibane-Sarako talde hartaz literatur eskolatasunaren ideia zabaldu duena. Argi dago, ordea, «Eskolak» ez duela nahitaez «talde» esan nahi, izan ere elkarri jarraikiz talde izan gabe ere egin liteke literatur eskola bat. Villasantek berak, ordea, literatur korronte edo tradizio batena baino zerbait gehiago erakutsi nahi izan digu, Axular-en inguruko giroa nolakoa izan zen azaltzean:

Saran ikasi duela euskeraz, aitortzen digu, gainera, Materrek [bere *Doctrina Christiana*-n, 1617]. Eta hori gutxi balitz, Elizaren aldetik liburuaren ikertzaile bezala Axular agertzen da. Ziburuko Etxeberriren bi liburutan ere Axular azaltzen da ikertzaile edo iritzi emale bezala. Eta Axularrek berak salatzen digu bere liburua egiteko lehen ideia *laguntalde batean erne zela, eta konpainia hartan egotzi ziotela berari liburu hori egiteko kargua* (n.º 6).— Garai hartako euskal liburuak ikertuz, laster ohartzen gara gauza batez: *Sarako erretorearen inguruan bazela adiskide multzo bat*: apaiz, praille, midiku eta abar, eta zorionez hoiek, elkarri gogoia berotuz eta elkar bultzatuz, sortu zuten euskal literaturaren mobimendua, Euskal Herriko beste eskualdeetan lo zeuden bitartean.— *Euskaltzale talde hura nork osatzen zuen oker egiteko peril handirik gabe asma dezakegu, garai hartako euskal liburuetan ageri diren izenak ikusiz: Klaberia, Hirigoiti, Materre, Gillentena, Axular, Etxeberri Ziburukoa, Haranburu, Argaignarats, t.a.*⁵⁵

⁵⁴ URQUIJO, J. de (1907): «Introducción», in.: *Obras vascongadas del doctor labortano Joannes d'Etcheberri (1712), con una introducción y notas por...* Paris: Paul Geuthner. LI. or.: «Sin que parezca, por otra parte, aventurado suponer, que Materre fuera amigo y acaso discípulo de Axular y que Harizmendi tuviera presente el *Gvero* al hacer la traducción de «l'Office de la Vierge». Nos consta, además, que el famoso párroco de Sara conoció los escritos de Etcheberri de *Ciboure*, puesto que encontramos la firma «P. de Axular» al pie de las *aprobaciones* del «Manval Devotionezcoa», y del «Eliçara erabilceco liburu»; y no cabe duda de que Haramboure y Harizmendi se conocían, ya que éste dedicó a aquél unos versos, con motivo de la publicación del *Debocino Escvarra Miraila eta Oracinotegüa*».

⁵⁵ VILLASANTE, L. (1972): *Axular. Mendea, gizona, liburua*. Arantzazu: Jakin. 90-91. Lagunartearen «taldetasuna» bereziki lehendik ere azpimarratuta zuen autore berak: VILLASANTE, L. (1961): *Historia de la Literatura Vasca*. Bilbao: Senda. 67-72

Hor dago oso ongi laburtuta, lagun-andana hari buruz dakiguna, beti ere idatzi zituzten liburuetatik jaso litezkeen datuekin. Materrek Saran euskara ikasi zuenerako Axular han zegoen erretore (apaiz egin eta urte berean edo joana: 1596), eta xvii. mendeko euskal bibliografiaren kronologia begiratzen badugu, laster ohartuko gara taldean zaharrenetakoa berak izan behar zuela (1556an jaioa, hain zuzen)⁵⁶; ez da harritzekoa, ba, haren izena lehenengo argitalpenean bertan agertzea (1617).

Garaiko liburuaren datak begiratzen baditugu, ongi ezagutzen ez ditugun arrazoiengatik, taldearen buruzagi literariotzat jo dezakegunak —Axular-ek alegia— ez zuen deus argitara eman oso berandu arte (laurogei eta gehiago urte bete arte), luma eskasagoak zituzten ingurukoek aurrea hartzen zioten bitartean. Hona, sintesian, argitalpenen kronologia:

1617	Materre	<i>Dotrina Christiana</i>	Bordele
1627	Etxeberri Ziburukoa	<i>Manual Devotionezcoa</i>	Bordele
1631	Etxeberri Ziburukoa	<i>Noelac</i>	Bordele
1635	Haranburu	<i>Debocino eskuarra</i>	Bordele
1636	Etxeberri Ziburukoa	<i>Eliçara erabiltceco liburua</i>	Bordele
1641	Argaignarats	<i>Avisu edo Exortationea</i>	Bordele
1642	Voltaire	<i>Tresora hirour lenguaietacua</i>	Baiona
1643	Axular	<i>Gero</i>	Bordele

Axular hil eta gero ere xvii. mendeak emango zuen fruitu onik Hariz-mendi, Aranbillaga, Pouvreau eta abarren eskutik, baina horrek urrutixko eramango gintuzke⁵⁷.

1.5.1. Axular, «konpainia onean»

Argitalpen-atzerapen hau gora-behera, pentsa liteke Axular ez zela izan idazle berantiarra, zahartzaroko argitaratzailea baizik. Apaiz-egitekoetan ondu ondoren, lana enkarguz burutzea suertatu zitzaion Axularri, lagunek eskatuta eta hauek bortxaturik izkribatu baitzuen bere *Gero* liburua, «Irakurtzaileari» idazten dizkion lehen lerro hauek diotenez:

Egun batez, *konpainia on batean, euskaldunik baizen etzen lekhuan nengoela*, ekharri zuen solhasak, izan zen perpausa, etzuela deusek ere hanbat kalte egiten arimako, eta ez gorputzeko ere, nola egitekoen geroko

⁵⁶ Talde honetako lagun gehienek jaioturteak ezin eman izan ditu Villasantek, baina Etxeberri Ziburukoaz, adibidez, badakigu xehetasun ohargarri bat: bere senideekin batera sendotzako sakramentua Etxauz Baionako Apezpikuaren eskuetatik hartu zuen Ziburun (1599-1614.eko urteetan, beraz), eta pentsa liteke hamar-hamabost bat urte lehenago jaio zela bera (ik. VILLASANTE 1961: 71).

⁵⁷ VILLASANTE 1972: 94-95.

utzteak, egunetik egunera, biharretik biharrera luzatzeak. Eta on zatekeiela, gauza honetzaz liburu baten, euskaraz, guztiz ere euskararik bai-zen etziakitenentzat, egitea: eta hartan «gero» dioenak «bego» dioela erakustea. *Konpainia berean galdegin zen berehala, ea nori emanen zeikan liburuaren egiteko kargua*. Eta bertze guztien artetik, *hasi zeizkidan niri neroni aditzera emaiten, lehenbizian kheinuz eta aieruz, eta gero azkenean, klarki eta agerriz, nik behar nituela, egiteko hartan eskuak sarthu*. Ordea nola ezpainintzen neure buruaz fida, desenkusatu nintzen ahal bezanbat. Baiña alferrik, zeren *hain zinez batetan lothu zeizkidan, non ezetz erraiteko bide guztiak hertsu baitzerauzkidaten*. Eta hala deliberratu nuen, buru-eragotzkarri⁵⁸ bezala, liburutto baten, bi partetan partiturik, *gero hunen gainean egitera*⁵⁹.

Garbi dago, hortaz, talde euskaltzale honek elkar berotu eta eztenkatuz egin zuela bere lana, elkarren lankide zuzen zenbateraino izan ziren ez badakigu ere. Leizarragatar kalbindarren hartan bezala, berriz ere eliz gizonen artean gaude (oraingoan apaiz katolikoaren artean), baina doniban-saratar hauen kasu honetan ez dira, itxuraz, eliz agintariak Axularri kargu edo egiteko ofizial bat eman ziotenak: Erreforma katolikoaren barruan⁶⁰ eta eguneroko apaiz-lagunartean somatutako premiei erantzun beharrak eta bileretan bildutako adiskide-bultzadak jarri zuten idazle-lanetan Axular. Ez zen, seguraski, han horrelako lehenengoa eta bakarra izan.

Baina non egiten ziren bilera formal edo informal haiek? Lagun-talde honen ustezko biltokia Villasantek iradoki du: Etxauz apezpikuak Ziburun irekitako frantziskotarren komentuan (1612)⁶¹. Maiz joaten zen hara Etxauz, eta han bizi izan ziren Materre, ziur, eta Haranburu ere agian, biak frantziskotarrak⁶²; taldekoentzat ere biltoki eroso eta erakargarria izan zitekeen inguruetako apaizgoaren zerbitzuan irekita zegoen etxe hura, batez ere ondoko herritik lotsa oneko gidari preziatu Joanes Etxeberri («Ziburukoa» guretzat) bezalakoak hara inguratzen zirenean.

⁵⁸ *Buru-eragotzkarri bezala* hori «a modo de descargo» itzuli du Villasante-k (ik. AXULAR 1976: 12).

⁵⁹ AXULAR (1976): *Gero*. Arantzazu: Jakin. 13. or.

⁶⁰ Ik. MICHELENA, L. (1960): *Historia de la Literatura Vasca*. Madrid: Minotauro. 59-60.

⁶¹ VILLASANTE 1972: 54-55. AXULAR 1976: 12. or., oharra. Veyrin-ek argitzen du Etxauz-ek zergatik ireki zuen komentuetxe hau: «C'est également sous l'épiscopat de Bertrand d'Echaux que se déroulèrent les lamentables procès de sorcellerie en Labourd. On sait comment sur le conseil du prélat ému par les excès de la commission criminelle, Henri IV fit rappeler le cruel conseiller de Lancre qu'on avait imprudemment doté de pouvoirs trop étendus. La fondation en 1611, sur un îlot à l'embouchure de la Nivelle, d'un couvent de Récollets dédié à Notre-Dame de la Paix, eut pour principal but de calmer l'effervescence des ensorcelés par des moyens spirituels plus efficaces que la torture et le bûcher». Ematen diren bi data ezberdinak, eraikuntza kanonikoaren eta etxearen irekierarenak izan litezke. (VEYRIN Ph. (1975⁵): *Les Basques de Labourd, de Soule et de Basse Navarre. Leur histoire et leurs traditions*. Paris: Arthaud. 143. or.

⁶² VILLASANTE 1972: 55. Haranburu-ren frantziskotartasunaz ik. VILLASANTE 1961: 72.

1.5.2. *Gidari eta ereduak*

Taldean, guztien gainetik, bi izan ziren gidari eta eredu miretsiak: Etxeberri hauxe, *doktore* bezala izendatu ohi zutena, eta Axular, Sarako erretorea⁶³. Beste gisa batean, mezena sustatzaile bezala alegia, hirugarren bat ere gogoan hartu behar da: Bertrand Etxauz.

Etxauzen mezenazgo literarioarekiko zertzeladak ez ditugu ongi ezagutzen, hala ere Axularrek bere gomendioan erakusten duen bihotza ezagututa, pentsa liteke, Etxauzek Baionan zegoela, eta gero ere, zerikusirik franko izan zuela taldearen lanetan⁶⁴. Baigorriko seme hau, Baionako (1599) eta Luçon-eko Apezpiku (1614) izan zen, Tours-eko Artzapezpiku (1618), eta 1606tik aurrera Frantziako bi erregeren kaperau «erremusinari» edo kaperau limosnari (Hendrike VI. eta Luis XIII. arekin).

Sara-Donibaneko idazleok gizon maitea izan zuten Etxauz, maitea eta hurbila: Etxeberri eta Axularrek liburu banatan eskaintza bihozkorak egin zizkioten, azken honek, gainera, hilondoko eskaintza, inondik ere autorea eta taldearen eliz eta euskal proiektu batekin harremanean begirata hobeki uler daitekeena⁶⁵.

Axularren hitzetan, euskal kultur munduaren eta idazlearen beraren babeslea izan zen Etxauz, fede katolikoaren defendatzailea, hau da: *Gero*-k ispilatu eta zerbitzatu nahi zuen Euskal Herri katoliko berrituaren aterpe⁶⁶. Euskal proiektuan (euskaraz egin nahi zen hartan), Leizarraga, Axular, Etxeberri Ziburukoa eta Etxauz sentiera berekoak ageri zaizkigu; baita

⁶³ VILLASANTE 1961: 75.

⁶⁴ Ik. VILLASANTE 1972: 52-56. Etxauz-en gutun bat: *Egan*, 1956, 3/4, 11-12.

⁶⁵ *Eliçara erabiltceco liburu*a-n bata, eta *Gero*-ren «Gomendiozko kartan» besteak.

⁶⁶ «Neure iaun maitea, ioan zatzaizkit lurretik, baiña ez gogotik, eta ez bihotzetik. Heldu nintzen. Ezterautazu iguriki. Ordea eneak dira faltak, enea da hobena. Gerotik gerora ibili naiz, eta hala dabillanari gerhatzen ohi zaikana egin zait niri ere. — Baiña guztiarekin ere, neure obligazino handiek, ontasun errezibituek, eta bethiere, ene alderakotzat, obrekin batean, erakutsi duzun borondate borondatetsuak, ezterautate utzten, ondotik bedere, zutzaz orhoitzapen egin gabe, liburutto hunen, kanporat ateratzeko, ausartziaren hartzera.— Zeren iduritzen zait ezen oraino bizi zarela, begien aitzinean zaitudala: eta halatan, hala baitzinitut bezala, mintzatu nahi natzaizu.— Nor da euskal-herrian alde edo moldez, zordun eta obligatu etzaitzunik? (...) *Zure etxea, egon eta ibili zaren lehu guztietan, bethiere izatu da, euskaldunen etxea, pausalekhua eta portua*.(...). *Zu izan zara, eta izanen zara, euskaldunen ohorea, habea, iabea, sostengua eta kantabres fina, naturala eta egiazkoa*.— *Zu izan zara Echaus, mendi Pirinioetan, Alduideko hegaletan, bethiere zentinela, eta begiraille bezala, iratzarrirek dagoen iauregi eta gaztelu handi, eder, noble hartako seme*. (...). *Eta [etxauztarrak izan dira] bai egiazko fedearen eta legearen defendatzaile, eta aitzinatzaile buruzagiak ere. Nafarroa behereko parte hetan, bertze anhitz lekhotan bezala, lege katolika saindua, iduriz flakatzer, kordokatzer eta erortzer zihanean, badaki munduak nola zure aita launa, bere etxeaz, onez eta biziaz ere kontu guti eginik, ioan zen Donapalaira, non baitzen orduan Nafarroako Parlamenta*. (...). *Eta gero handik hartako herraz eta mendekuz bere iauregi ederra erre zioten. Hunelakoak ziren zure aita eta bai bertze aitzinekoak ere*. (...). *Zer ere eskiribatuko baita euskaraz, hura guztia, euskaldunen buruzagi bezala, zuri dagotzula, zuri zor zaitzula, eta arrazoineraz orai ere zuri presentatu behar zaitzula*» (AXULAR 1976: 3-9. Azpm. nireak).

proiektu hura fedez jantzia egin nahian ere, baina lehenengoak, Leizarragak, Erreformaren bidea lagundu zuen, eta besteok, ostera, mende-erdi bat geroago hasita, Kontrarreforma trentotarrarena. Honetan, Sinodo kalbindarren, Leizarraga eta honen lankideeen kontrasinbolo dira Etxauz bezala Axular eta Donibane-Sarako talde osoa.

Babes apezpikutar hori jasotako taldeak bere buruzagiak izan zituen. Adinez, saratarra zen zaharrena; lumaz ere bera trebeena. 1643an haren izkribuak moldiztegiara iritsi zirenerako, bazuen itzalik laguneren artean; haietako batzuen zentsore izanarren (edo hori ere izan zelako agian?), ez zitzaion falta izan inguruko idazle laguneren mirespenik.

Eta garaiko mundu ofizialean hartaz zer esaten zen ere badakigu. *Gero*-ren onarpen ofizialetan zentsoreek hitz hauekin gorai patzen dute: «izen handiko gizona Euskal Herrian, eta orain gutxi arte Sarako erretore ospetsua» dela dio batak, eta besteak zera gehitzen du: «merezimenduz beteriko behinolako Sarako erretorea [da Axular] (...): ez naiz behin bakarrik txunditu jakintasun handiarekin eta aparteko jaierekin batera autoreak erakusten duen etorri aberatsaz»⁶⁷. Haren kultura zabala eta hiztunaren trebezia dira aipatuenak.

1.5.3. Talde-lagunen ideia eta jarrera linguistikoak

Axular liburu bakarreko idazlea dugu, eta bertan utzi zigun hizkuntzari buruz izan zituen ardura eta buruhausteen berri, seguraski idazle-lagunen artean, taldean erabilitako kezkak; hamaikatxo aldiz lagunartean solasgai izandako hauetaz ari da: euskarak bere baitan zituen balioaz, eta beraz hizkuntzarekiko estimuaz; beste hizkuntzen parean beronek zuen duintasunaz; baina baita alde eskasagoz ere (batasunik ezaz eta kulturarako gehiago landu beharraz)⁶⁸.

⁶⁷ Latinez hitzez hitz: «viro magni nominis in nostra Cantabria, ac celebri nuper rectore de Sara» eta «Petro de Axular meritissimo olim rectore de Sara (...) atque uberem authoris facultiam magna cum eruditione ac singulari pietate conjunctam non semel admiratus sum» (ik. AXULAR 1976:11. or.).

⁶⁸ *Euskaraz zein gutxi idatzi den*: «Baiña ikhususirik zein gauza guti edireiten den euskaraz eskribaturik, gogan behartu naiz eta beldurtu, etziren bideak asko segur eta garbi, baden bitartean zenbait trabu edo behaztopa-harri» (13. or.). «Orai badirudi euskarak ahalke dela, arrotz dela, eztela iendartean ausart, entregu, bithore eta ez trebe. Zeren are herrikoen artean ere, ez-paitakite batzuek, nola eskiriba, eta ez nola irakur.— Baldin egin baliz euskaraz hanbat liburu, nola egin baita latinez, franseses, edo bertze erdaraz eta hitzkuntzaz, hek bezain aberats eta konplitu izanen zen euskara ere, eta baldin hala ezpada, euskaldunek berèk dute falta eta ez euskarak» (17. or.).— *Euskararen batasunik eza*: «Badakit halaber ezin heda naitekeiela euskarazko minzatzè guztietara. Zeren anhitz moldez eta diferentki minzaten baitira euskal herrian. Nafarroa garaian, Nafarroa behean, Zuberoan, Laphurdin, Bizkaian, Gipuzkoan, Alaba-herrian, eta bertze anhitz lekhotan. (...). Finean bat bederak bere gisara, anzura eta moldera. Eztitutze euskaldun guztiek legeak eta azturak bat, eta ez euskarazko minzatzèa ere, zeren erresumak baititutze diferent.— Bada eskiribatzeaz denaz bezan batean ere ez naiz egiteko gabe (...). Eta

Axularren ondoan, baina aurretik, Etxeberri izan zen taldeko argitalpenetan emankorrena; eta jakitatez ere, itzal luzeko gizona⁶⁹. 1627-1636. urteetan hiru liburu eman zituen argitara Joanes Etxeberri Ziburukoak. Hauetatik bi gogoratuko ditugu hemen, berezikiago: *Manual Debozionezkoa* (1627) eta *Elizara erabiltzeko liburua* (1636)⁷⁰.

Euskal Herriaren hizkuntz dimentsioa taldeak zenbateraino begiratu zuen jakiteko, testu jakingarri batzuk ekarri nahi ditut hona. Nagusienetan, bata Etxeberriri zor diogu, bestea J. Klaberiak ziburutarraren *Elizara erabiltzeko liburua*-n eta liburu-autorearen ohoretan emana izan zen. Etxauzen ondorengo Baionako apezpiku ez euskaldun bati eskainia da,

Lehenengo obra hartan, agintedunen eta berauen menpekoen hizkuntzekiko harreman-moldeak aipatzen ditu, bidenabar, Etxeberrik. Jean-Claude Rueil Baionako apezpikuari zuzentzen dion «dedikazioean» topatzen ditugu puntu honetaz lehenengo hitzak. Apezpikuak badaki hainbat mintzaira, baina, tamalez, euskararik ez dakielako zera dio:

*Iongoicoac nahi luen, Iaun Prelata, Escara
Cinaquien, nola Hebreu, Greca, Latin Erdara
Presentatçen darotçudan obraren aditçeco,
On liçela, bailitçacu halaber laudatçeco.
Alabaiñan, guztietara eçin heda burua,
Iongoicoak berac baiçen, eta adimendua⁷¹.*

Etxeberrik, azken finean —arazoa horrela aipatu gabe noski—, eliz arduradunek Kontrarreformen herriarekiko zituzten artzain-betebeharrak eta

hunela [aipatutako hitz-idazkerez gain] bada bertzerik ere zenbait hitz, batak eta bertzeak, nork bere herriko edo erresumako arauaz diferentki eskiribatzen baitituzte (15. or. [ik. AXULAR 1976: 14. Talde-barneko ortografia ezberdinei buruz Villasanteren oharra]).— *Euskararen identitatea eta hizkuntz autonomiaz, eta izen onaz*: «Ez eta, eztitut bethiere, eskritura saildua eta doktoren erranak ere, hitzez hitz euskarara bihurtzen. Zeren euskara eta bertze hitzkuntzak diferent baitira. Ordea ezta ez handik segitzen gaixtoagoa dela euskara. Aitzitik badiudi ezen bertze hitzkuntza eta lengoaia komun guztiak bata bertzearekin nahasiak direla. Baiña euskara bere lehenbiziko hastean eta garbitasunean dagoela.— Baiña euskara eta euskararen minzatzeko eta eskiribatzeko moldeak eta diferentziak utzirik: zeren hek azala eta lorea bezala baitira: har ezazu liburutto hunen fruitua, barreneko mamia» (17. or.). Aipua AXULAR 1976etik.

⁶⁹ VILLASANTE 1961: 70: «Personaje de alta calidad, culto y humanista (...). En sus libros se le llama doctor teólogo, y por ellos se echa de ver que sabía componer elegantes hexámetros latinos». Hona *Manual debozionezkoa*-n Etxeberriren obraz eta pertsonaz zerbait esan zutenak: a) Axular eta P. Gillentena-ren onarpen ofizialak, Oiharard bikario jeneralaren baimena, P. Gillentenak autoreari euskarazko laudorioa, id. I. Hegi-k latinez, eta *louange* bat latinez Et. Hirigoiti-k (ik. VINSON 1983: I, 67).

⁷⁰ *Manval devotioezcoa, edo ezperen, oren oro escvetan erabiltçeco liburutchoa. Escarazko versu tan eguiña, eta guztia bi partetan bereçia* [eta abar]. Bordelen, Gvillen Millanges Erregueren Imprimatçaillearenean. M.DC.XXVII.— *Eliçara erabilceco liburua Ioannes Etcheberri Dotor Theologoac eguiña eta iaun Noble Bertrano de Etchhaus Tursko Apezpiku digneari dediçatua*. Bordelen, Guillen Millanges Erregueren imprimatçaillea baithan. 1636.

⁷¹ *Manual debozionezkoa*. 49-54. bertsoak.

irizpideak ukitzen zituen, zeharbidez; baina, apezpikua apezpiku zenez, aitzakia zurigarria ere luzatuz (Jainkoak bakarrik jakin zezakeela dena, alegia).

Euskararen aldeko arrazoiak indartzeko, erregeak ere aipatzen ditu ziburutarrek, bide batez edo: Apezpikuak euskara onberatasunez begira dezan ari da, noski. Herritarren hizkuntza ikas dezala eskatzen ez bazaio ere, halako hizkuntza «arrotzaz» diharduena entzutea ere «ondra baiizen ez dukezu» eransten dio idazleak, anitz hizkuntzatakako menpekoak izatea Erregerentzat ohore den bezala⁷². «Dedikazionea» bi berset hauekin bukatzen du Etxeberri: «Erregeak behar ditu defendatu jendeak, / hizkuntza batekoak hain ungi nola bertzeak». Horra, ba, nola ematen duen hiritarraren berdintasun-legea testuinguru osoak, hitz estaliz bada ere, iradokitzen duen hizkuntz berdintasun-gogoarekin batera⁷³. Liburu-eskaintza batean apenas zegoen deus nabarmenago esaterik. Jakin ere ez dakigu, Etxeberri bezalako burujantzi baten neurrikoak —beharbada bere lanak aintzindari sentituz gainera— euskarari zein leku eman nahiko ziokeen garaiko kulturari eta Elizari.

Hamar urte geroago (1636), ordea, autorearen eta apezpikuarekiko menpeko-lotsarik gabe, bestek hitz egin zuen Etxeberriren partez beronen liburu berriari: J. Klaberiak alegia. Talde osoaren hizkuntz proiektu kultural baten baitandik jaio zela kritika esango litzateke. Taldearen jokabide praktikoak bere funts teorikoa zuen, nonbait, eta izen errespetatuen aurka ere mintzatzeko prest zegoen Klaberia, Etxeberriekin sintonia onean ari zela jakinik seguraski, gainera:

*Burlatcen naiz Garibaiez,
Bai halaber Etchabez,
Cenac mintçatu baitire
Erdaraz Escaldunetz.*

*Ecen cirenaz guerostic,
Escaldunac hec biac,
Escaraz behar cituzten
Eguin bere historiac.*

*Escaraz eguin dituçu
Etcheberri ceure obrac,
Ohoratu nahiz ceure
Ahalaz herritarrac.*

*Cer errefau eder baita
Hitzkuntça arrotcetac,
Hura aditcera ematen
Daroeçu beretan.*

⁷² *Manual debozionezkoa*. 69-72. bertsoak.

⁷³ Hau honela, gero ikusiko ditugun Klaberiaeren bertsoek talde-buruzagi honen ideia eza-gunotan oinarrituta zeudela pentsa liteke.

*Esquer bada eta aithor
duçula bereçia
Ceren ohoratu duçun
Herritaren mihia⁷⁴.*

Berehalako batean, bizpahiru alde nabarmendu behar dira testu honetan: lan literarioak euskal herritarren ondarea zaindu eta duitasunez janzteko baliotu du, eta horretarakoxe idazten da euskaraz: «ceren ohoratu duçun / Herri-tarren mihia» eta idatzi ere «Escaraz eguin tituçu / Etcheberri ceure obrac, / Ohoratu nahiz ceure / Ahalaz herritarrac». Herriaren euskaltasunari begira egindako lan bezala aitortu zuen Klaberiak Etcheberriren lana, beraz.

Eta doniban-saratarren artean ikusten zen euskalgintza hori, «bestelako» kulturgintza bati kontrajarrita definitu zen bertso horietan: Hegoaldean euskararen alde erdaraz zihardutenen langintzari kontrajarria, alegia. Eta erdaltzaletasunaren salakuntza izendatuki egiten da: Garibai eta Etxabe sonatuen lanaz «burlatzen naiz» dio Klaberiak, bi arrazoi elkar-osagarri emanez: euskaldunak zirenez eta berauei buruz ari, «Escaraz behar zituzten /Eguin bere historiac». Ezingo da ukatu garai haietarako proposamen ausarta zela hori: goi-kultur lanak ere eman zitezela —eta halaxe egin behar zelako, gainera—, euskaraz.

Garibai erraldoiaren bizkar parre egitera iritsi zen bertso-jartzailea, hau da, garaiko eusko mito maitatuenean (tubalismo, kantabrismo, eusko-iberismoaren) gurasoetako bati erasoz. Gogoan har Garibai (1533-1599) zela artean Euskal Herriaren «ohorea»-ren eta jatorri garbiaren predikaria, eta hortik ekinda, Espainiako noblezia onena iturburuetatik garbitzen zituena historilaria. Esan gabe doa, arrasatearra dela, Mariana-ren aurretik, Espainiako historia orokorra lehenengoz idatzi zuena (*Compendio Historial*, 1571), eta halako obra itzelean euskarari ere laudoriozko pasarte luzeak eskaini zizkion idazlea⁷⁵. Etxabe zumaiarraren lanak, euskaldun guztien hizkuntzaren defentsa izan nahi zuen: euskara zen honentzat gure garbitasun paregabe guztien azken froga ederrena (*Discursos de la Antigüedad de la Lengua Cántabra*. México, 1607). Hala ere, Etxaberen lanak ere jatorrizko tatxa bat zuen Klaberiaren begitan: erdaraz egina izatea.

Horrela, momentuko arrazoi pragmatiko guztien kontra (zabalkundea, talde-interes sozialak, zailtasuna, etab.), printzipio bat nagusitu zen doniban-saratarren artean: hiztunek gorde beharko luketen hizkuntz jokabide kultural ororen aurretik komunitate linguistikokoarekiko leialtasunean definitzen da.

⁷⁴ ETXEBERRI, J. (1636): *Eliçara erabiltececo liburua*. (1665eko edizioan: XVI. or.).

⁷⁵ GARIBAY, E. (1571): *Los XL Libros del Compendio Historial de las Chronicas y vniuersal Historia de todos los Reynos de España*. Impreso en Anueres por Christophoro Plantino. 89-93. Cfr. CARO BAROJA, J. (1972): *Los vascos y la historia a través de Garibay*. (*Ensayo de biografía antropológica*). San Sebastián: Editorial Txertoa. Passim, baina hainbat orrialdetan berezikiago: 181-189, 344-348, 325-344. ZUBIAUR BILBAO, J.R. (1990): *Las ideas lingüísticas vascas en el siglo XVI (Zaldibia, Garibay, Poza)*. San Sebastián: Universidad de Deusto (EUTG).

Bistan dagoenez, apologistikaren antzutasun linguistiko-kulturaletik urrun dago hau. Iparraldean eta Hegoaldean, hizkuntzarekiko bi dinamika ezberdin ageri zaizkigu, ba, xvii. mendearen erdialdi hartan.

Nola emango genituzke Donibane-Sarako taldearen ezaugarriak nagusienak? Berau leizarragatarrenarekin alderatuz begiratzen badugu, ondoko alde hauek hartuko nituzke gogoan batipat:

- Esan dezagun lehenik, axulartarren elkarren arteko talde-lankidetzaren esanahi zabalagoan ulertu behar dela hemen, leizarragatarren artekoa baino: bakoitzak du bere lana, bakoitzak bere argitalpena, eta ez dago denen artean zuzenki landutako testurik.
- Seguraski talde euskaltzale honetan ez ziren denak idazleak izan, eta bai elkarren ondoan eskolatu nahirik bildutako lagun soilak ere.
- Berritoki ere eliz lankidetzaren beharrek eraginda elkarrenganatu ziren talde-lagunak, baina oraingoan Kontrarreformaren zerbitzuan gertatu zen hori.
- Doniban-saratarrek ez zuten izan dei edo enkargu ofizialik, eta ez dakigu dirulaguntzarik jaso zutenik, lanerako bederen; baina Etxauzengandik izan zuten nolabaiteko babesik.
- Leizarragatarren pareko gidaritzarik ez zen behar izan hemen, baina Axular-en maisugo literarioa aitortua da taldekoen artean.
- Leizarragak azaldutako euskararen aldeko sentimendu lausoago hura, beste talde honetan behin eta berriz eta espreski emana dago, argiago: euskaraz idatzi behar da euskaldunentzat.
- Idazlan orijinalak sortzeari ere leku eman zioten; batez ere prediku, katekesi eta eliz pastoraltzarako, edo eginkizun horietatik jaiotako lanak kaleratu zituzten: ez ziren itzultzaile hutsak izan.
- Euskarak hizkuntz erretorika autonomo bat lortu zuen idazle hauen lumetan, jakite eskolatuak iturri herritar jatorrikeria zerion hizkeran emanez. Leizarragatarrek abia-hizkuntzari hain lotuta eman zuten itzulpenaren ondoan, beste hauek mintzo libre batean emateko gai izan ziren.
- Pentsa liteke prosa idatzia ezezik, hizkuntza mintzatu jasoari ere eskola bat sortu ziotela: Axularren kasua da alde honetan nabariena. Hala ere, taldea batez ere idazle-talde bezala ikusten dugu.
- Utzitako lanak, zorionez, kasu honetan segida izan zuen, eta Iparraldean bederen hizkuntz eta literatur tradizio bat sortarazi, Axularri maisugoa aitortzeraino, talde-lagunen artean ezezik ondoko belau-naldietan ere⁷⁶.

Ikusten da, beraz, aurreko mendetik pauso berria eman zela, baldintza sozio-historikoek ere lagundu zutelako, noski: lanak oihartzun sozio-kultural

⁷⁶ Ik., adibidez, Etxeberri Sarakoaren hitzak, «P. Axular Saraco errotora escuarazco autoritarik hautuena eta famatuena» kapituluan, in URKIUO 1907: 141-154.

iraunkorra izan zuen, nahiz eta artean beren kabuz jardundako lagunok ez zuten aurkitu Erakundeetan behar eta merezi adinako babes eta laguntzarik. Gaitza, ordea, ez zen Iparraldekoa bakarrik: Hegoaldea atzeratuago eta eska-sago zebilen, XVIII.ean larramenditarren lanak agertu ziren arte, ez baikeuen hemen ezer parekorik izan.

Larramendiren inguru hura («taldea» ez bazen ere) berriz ere aztertu berria izan da heriotz mendeurrena tarteko zela (1690-1990)⁷⁷; hori dela eta, eta ur handiagoetan sartzeko modurik ez dugulako oraingoaz jauzi egingo dugu Larramendi-ondoko beste testuinguru eta belaunaldi batera.

1.6. Euskal Herriaren Adiskideak (1764-1794)

Gure XVIII.eko historia eta beronen protagonistak aipatzean, betiere *Euskal Herriaren Adiskideak* datozkigu burura, Euskal Herriaren aitzinamendu sozio-kulturalari eman zioten bultzada gogoratuz. Adiskideak «talde» zirela ziurra da, lagunarte ongi eratua hain zuzen ere; bestalde, badirudi Elkarte euskaltzale ere izan zela berori, eta prest agertu zela hizkuntzaren aldeko zenbait ekintzatan esku izateko. Hala ere, euskaltzaletasun hura nolakoa eta zenbaterainokoa izan zen jakiteko hainbat argibide zehatz falta zaigu. Beraz, horregatik eta Elkarreak izan zuen pisu historikoagatik, komeni da Elkarrearen hizkuntz politikaz zerbait esatea.

Zoritxarrez, Adiskideen euskaltzaletasunaren hau ezer gutxi aztertu da⁷⁸, nahiz eta berrikitan P. Altuna, M.T. Echenique, X. Altzibar, R. Basurto edo K. Larrañagak aztergaiak baliozko lanak eman dizkiguten⁷⁹.

Gure artean, kultur talde eraturik eta historiografiak horrelakotzat, talde bezala, aitorturik inor izan bada, Zalduntxoeren hau izan da. Erregek

⁷⁷ Ik. bi argitalpen bereziki: VARI (1992): *Manuel Larramendi. Hirugarren mendeurrena, 1690-1990*. Andoain: Udala. LASA BERGARA, X. (1991): *Aita Manuel Larramendi: Bizitza eta obra*. Andoain: Udala. Larramendiren obren argitalpena J.I. Tellechearen eskuetan dago: (1969-1990): San Sebastián/Donostia: Sociedad Guip. de Ediciones y Publicaciones. 4 liburuki kaleratuta.

⁷⁸ Ik. TELLECHEA IDIGORAS, J.I. (1985): «Bibliografía sobre la R.S.B. de los Amigos del País», in: *Extractos-en Kutzaren edizioan*: XII, 203-247, 257-258. or.

⁷⁹ ALTUNA, P. (1985): «Aizpitarteren hiztegi argitara gabea Loiolan», in: (1985): *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*. Gasteiz: EHU. 1096-1110. or. ALTZIBAR, X. (1985): «Euskara Adiskideen Batzarrean», in: (1985): *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*. Gasteiz: EHU. 1119-1135. ALTZIBAR, X. (1991): *Juan Antonio Mogel (1745-1804)*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritz. BASURTO, R. (1986): «Elementos neoclásicos y prerrománticos en la historiografía vasca de principios del siglo XIX: J.A. de Zamacola», in: *RIEV*, 1986, n. 3, 661-675. BASURTO, R.; ALTZIBAR, X. (1991): *Joan Antonio Zamakola*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritz. ECHENIQUE ELIZONDO, M.T. (1985): «Campomanes y el proyecto de un gran diccionario vasco», in: (1985): *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*. Gasteiz: EHU. 1089-1095. LARRAÑAGA ELORZA, K. (1991): «Euskal egitate bereizgarriaren ardura eta euskararena bereziki Bergarako Erret Mintegi abertzalearen hezkuntz egitarauan», in: *Tantak. Euskal Herriko Unibertsitateko Hezkuntz Aldizkaria*. 6. zenb., 1991.eko Abendua. 65-85.

berak ere onartutako Lagunarte-Arautegia eta guzti izan zituen Adiskideen Elkarteak. Eta horren arabera, bere biltzar, bilera, barne-hauteskunde eta lantalde berezituak ere bai.

Adibidez, Jerónimo Grimaldik, Karlos III.aren Ministrariak, Probintzietako Koroa-ordezkariei honela deskribatu zien Adiskideen asmoa Arautegiaren onarpen-gutunean:

Los Cavalleros de las tres Provincias Bascongadas han determinado unirse en una Sociedad, bajo el nombre de los Amigos de el Pais, con el fin de cultivar las Ciencias y las Artes. Para èsto han hecho entre sí algunos Reglamèntos conviniendose en el numero de los que han de componer sus Juntas, y mètodo de trabajar los asuntos que se proponen. Como por las leyes està prohibido el celebrar èsta, ni otra especie de Juntas sin permiso de el Soberano, lo[s] autores de èste Proyecto han recurrido al Rey para que les conceda la licencia de tener sus Asambleas con formalidad; y habiendo su Magestad examinado las Reglas (...) concede S.M. à dichos caballeros la licencia de celebrár sus Juntas de el modo que mejor les parezca⁸⁰.

Azpimarratu behar da, gainera, «Azkoitiko Zalduntxo» edo euskal «Argiztatu» Elkartearen eredu Penintsula osora hedagarria gertatu zela, Koroak ere nahi izan zuenaren bidetik⁸¹. Elkartearen helburu nagusiak bi izan ziren: Europako Zientziak eta baliabide tekniko berriak Euskal Herrian ezagutzera ematea, alde batetik, eta haiek bertako gizarte eta ekonomiaren mesedetan sozialki erabilgarri bihurtzea, bestetik. Euskal bizitzaren berriztapena zen, ba, xederik behinena. Horretarako erbestearekiko harremanak bizkortu egin ziren, eta lehenik, noski, Europako argiztatuekin. Gazteek ikasketak atzerrian ere egin zituzten —Frantziatik Suediaraino— dirulaguntzak eman zitzaizkien.

Hezkuntzari arretarik handienarekin begiratu zitzaion⁸², eta egitarauetan «letra» deituek parte on bat izan zuten, hizkuntzei ere leku egiten zitzaieela.

⁸⁰ *Estatutos de la Sociedad Bascongada de los Amigos del Pais, según el Acuerdo de sus Juntas de Vitoria. Por Abril de 1765*. San Sebastián: L.J. de Riesgo. «Carta de el Exc^{mo} Señor Marquès de Grimaldi, escrita á los Señores Caballeros Corregidores de Vizcaya, Guipuzcoa, y Diputado General de Alaba».

⁸¹ Aip. *Estatutos* (1765). Grimaldi-ren gutunean: «[Su Magestad] halla que [las Constituciones de la Sociedad] son arregladas al loable fin de su instituto, muy conformes a la maximas que su Magestad procura introducir en sus Reynos para el adelantamiento de las Ciencias, y las Artes, cuyo exemplo quisiera su Magestad, que imitaran los Cavalleros de las demàs Provincias, fomentando, como lo hace la Nobleza Bascongada, unos establecimientos tan útiles para la gloria de el Estado».

⁸² Ik., adibidez, arazoaz berrikitako ikerlan hauek: RECARTE BARRIOLA, M.T. (1990): *Ilustración vasca y renovación educativa: la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País*. Salamanca: Universidad Pontificia. ARETA ARMENTIA, L.M. (1990): «Las ideas pedagógicas en el País Vasco bajo el reinado ilustrado de Carlos III», eta: BENITO PASCUAL, J. de (1990): «La Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País y las escuelas de primeras letras (1771-1793)», biak ere, in: *Las ideas pedagógicas de los Ilustrados vascos*. Vitoria-Gasteiz: Servicio de Publicaciones del Gobierno Vasco.

Euskara ez zen ahantzi, aipatuko ditugun zereginetan eta mugen barruan. Arautegi orokor baten barnean lehen artikulua oinarritzko burubide bezala aipatzen zuen hiru Probintzien batasuna sustatu beharra⁸³, eta bederatzigarren artikuluan zetorren ikasgaiak taldeka nola banatuko ziren adierazten zuen araua, eta hortixe bertatik gogoan hartzen zen Euskal Herriko hizkuntza propioa ere:

IX. (...). Unos [Socios] se dedicarán à las Mathematicas, otros a la Phisica experimental, otros á la Historia Sagrada, y profana, otros à la Eloquencia, otros á la Poesia Castellana en general, yá sea componiendo sobre asuntos determinados, yá haciendo alguna version de algun celebre Poëma escrito en otro Idioma, ó yá reproduciendo las obras de algun famoso Poëta Español, que sean poco conocidas; *otros se aplicarán à pulir, y cultivar la lengua Bascongada, ò recopilar lo mas raro, y escogido que haya escrito en ella, assi en prosa, como en verso, y à perfeccionar la Poesia Bascongada (...)*⁸⁴. [Azp. nirea].

Halako erabaki batek —arauetan emanda, gainera— bere balio historiko nabaria zuen. Ondoren, ikasleentzat egindako arautegiak zioenak birretsi eta zehaztu egin zituen Elkartearen hizkuntzekiko irizpide pedagogikoak eta hezkuntz balioespena. Honela dio testuak hizkuntza bakoitzari bere lekua aitortuz:

«IX. El estudio de las lenguas ès el mas proprio para la juventud, asi por la mayor flexibilidad que se encuentra en ella para su articulacion, como por la facilidad con que se imprimen las bozes en su tierna memoria. Por esta razon, uno de los primeros encargos que se ha de darles, ès éste estudio: *Deberán empezar por el de las Nacionales, como son el Bascuence, y el Castellano*, luego se seguirán el Latín, necesario para los que han de seguir la carrera de la Iglesia, y de la Magistratura, el Francès, el Inglès, y el Italiano. Despues de esto entrarán la Geografia, la Cronología y la Historia»⁸⁵. [Azpm. nirea].

Agiri hauetan ikus dezakegunez, agian lehenengo aldiz gertatu zen euskararen aldeko asmo egituratu bat Hegoaldeko Elkarte zibil batean honela erabaki eta onartzea, hain zuzen Larramendik (Loiola) eta Etxeberri Sarakoak (Azkoitia) aurreraturiko euskaltzaletasun abertzaleurrekoari jarraiki⁸⁶

⁸³ «El objeto de èsta Sociedad es el de cultivar la inclinacion, y el gusto de la Nacion Bascongada ácia las Ciencias, bellas letras, y Artes (...): y estrechar mas la union de las tres Provincias Bascongadas de Alaba, Vizcaya, y Guipuzcoa» (Aipatu *Estatutos*, 1. or.).

⁸⁴ *Estatutos*-etan, (7)-(8). or.

⁸⁵ *Reglamento para los alumnos de la Sociedad Bascongada de los Amigos del Pais*. Aurrezki Kutxaren Argitalpen eta Publikapenen Gipuzkoar Erakundeak (SGEP) egin berri duen edizioan, 1985: II. liburukian, (9)-(10). or. Erregek, Grimaldi-ren gutunaren arabera (ik. liburukiaren azken orrialdeak), 1765eko abuztuaren 12ko datarekin onartutako arautegia.

⁸⁶ Ik. Altzibar 1985 aip.: 1122. Larramendiren obra politikoetatik bat azpimarratuko dut hemen: LARRAMENDI, M. de (1983): *Sobre los Fueros de Guipúzcoa*. Donostia: SGEP. (J. I. Tellechea Idigoras-ek prestatuturiko ed.). Ik. ELORZA, A. (1992): «El protonacionalismo de

eta European agertuko ziren pre-abertzaletasunak (Bowles, 1775; Herder, 1784, etab.) euskarari buruz berehala erakutsiko zuten interesari zerbait aurrea hartuz⁸⁷.

Adiskideen Elkarteak ez zuen definitu bere burua batez ere talde euskaltzale bezala, bestelako zeregin kultural zabalagoetatik baizik; ez dago, beraz, leizarragarren edo doniban-saratarren parean jartzerik: egia da, haiek ere lehenik beren xede eliztarrak izan zituztela, baina berorien barruan euskalgintzarako bildu ohi ziren, zuzenki eta espreski. Adiskideen artean, oro har, ez dirudi horrelakorik izan dugunik, Adiskideen lagunarte mugatuagoren batean bilduta eta une jakinen batean izan ezik, baina apenas dugun horren berririk.

Era bertsuan, beti gogora liteke Adiskide honek edo hark bakarka eta bere kabuz egindako euskal lanik (Munibek berak, Mogel, Ubillos eta abarrek), baina ez da hori, noski, hemen berezikiago interesatzen zaiguna. Eta bai, aldiz, halako Elkarte batek, lagunarte gisa, hizkuntzaren ardura ere aitortu eta hartuta izatea, hori benetan datu berria baitzen gurean, mota hartako erakunde batean behintzat⁸⁸.

Hala ere, elkarte osoaren bizitzan, hizkuntz politika ofizial onartua eta zinez burutu zena bereizi beharra dago, batzuetan, nahi izanda ere, ez baitziren Adiskide euskaltzalegoen programa eta asmoak onartuak izatera iritsi Elkartearen. Eta, onartuak izan zirenetan ere (arau eta erabakietan onartuak), begiratu beharra dago gero, praktikan, bete zena, ezinak, ahuldadeak nahiz borondate eskasek asmo hobea haiei hegoak nola moztu zizkieten inoiz.

Adiskide arteko barne-bereizketa sozio-politikoak, izan zuen hor pisurik. Iritzi ezberdinek ezezik, denboren aldarreak ere hizkuntz arloan badi-rudi politika eta sentierak jarrera-aldaketak ekarri zituztela: 1776ra arte, honetan, Azpeitia-Azkoitia-Bergarako talde euskaltzaleak pisu handiagoa izan zuen Adiskideen artean, beti ere Espainiako sistema borbondarrak ametitu zien esparru-mugen barruan, noski⁸⁹.

Eskolagintzak Elkartearen egitarau kulturalean izan zuen pisuagatik eta hezkuntz sistema modernoago eta eguneratu hartan hizkuntz politikari

Larramendi», in: LAKARRA, J.A. (ed.) (1992): *Manuel Larramendi. Hirugarren mendeurrena, 1690-1990*. Andoain: Udala. (Obra osoak ere harekiko gure jakitatea eguneratzen lagun lezake). LASA BERGARA, X. (1991): *Aita Manuel Larramendi: Bizitza eta obra*. Andoain: Udala.

⁸⁷ Aintzakotzat hartzekoak dira Basurto eta Altzibarren lanak, eta K. Larrañagak argitaratzeke duenen bat.

⁸⁸ Euskal elizbarrutietako hizkuntz politika (XVI-XVII. m.), Kalagurrikoan bezala Iruñekoan, ezingo da baztertu. Ik. INTXAUSTI, J. (1990): *Euskara, euskaldunon hizkuntza*. Gasteiz: E. Jaurilaritza. 79-83.

⁸⁹ Goian aipatutako Larrañaga 1991 lana eta ondoko X. Altzibarren hau dira Adiskideen euskaltzaletasunaz diharduten oinarritzkoenak: ALTZIBAR, X. (1985): «Euskara Adiskideen Bartzarrean», in: (1985): *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*. Gasteiz: EHU. 1119-1135. or. Honek jasoa da data mugari honen hipotesia: 1121. or.

eman zekiokeen zereginagatik⁹⁰, euskarari Adiskideek eskolan eman zioten lekua nolakoa izan zen jakiteak interes berezia du historilariarentzat. K. Larrañagak ikertu du Bergarako Mintegiaren hezkuntz egitarauetan euskarari aitortu zitzaion tokia; berriz ere gauzak euskararen kontra aldatuz nola joan ziren gogoratzen digu:

Ordea [erakutsi zuten hizkuntz kontzientzia eta ardura tarteko, alegia], jakin, badakigu, bestalde, denboraren harian eta hainbat gorabehera izanik medio, [euskararen aldeko] hezkuntz egitarau hori berregokitu beharrean aurkitu zirela, eta horren ondorioz, hasiera bateko asmo eder horiek neurri handi batetan behintzat behera utzi behar izan zituztela⁹¹.

Arautegietako asmoak asmo eta «Argiztapen» borbondarrak izan zituzten barne-kontraesan eta zalantzatan sasi-trabatuta, Adiskideek ez zuten sartu euskara ikasketen plangintzan, baina badakigu Adiskide «eraikileen» seme zenbaitek (Peñaflorida, Narros eta abarrenek) jendaurrean eman zituztela euskarazko esataldi batzuk.

Baina, aldeko ahaleginetan, ez ziren denak hain epel eta uzkurak izan. Adiskideetako euskaltzaleenak, agertu zuten hezkuntzan egiten zen hizkuntz politikarekiko ezinegona ere. Arabatik sortu zen, gainera, ahotsik bortitzena, gutunaren edukin eta bidal-prozeduragatik haserrea piztu zuena (1772, 1775)⁹². 1772ko *Extractos* deituetan soma liteke, une batzuetan Adiskideen artean hizkuntz arazoa noraino ozpindu zen, izan ere izengoiti batekin («el Amigo Alabés» bezala aurkezten dena berau) jasotako gutunari erantzunez zera idatzi baitzen:

Al mismo tiempo han prevenido las Comisiones haber recibido una carta con fecha de 24. de Julio ultimo en Armiñón firmada *el Amigo Alabés*, y escrita en letra contrahecha, y un estilo que tiene más de sátira que de verdadera critica; y aunque por estas circunstancias debiera ser comprendida en la ley general que la Sociedad se ha impuesto de no contextar à esta especie de escritos, creen los Comisionados que acaso convendría el hacer excepción con esta carta en la parte que tiene relación con este asunto

⁹⁰ Urte gutxi lehenago hitz egina zen Aita Kardaberaz (1761) haur euskaldunei eskoletan egiten zitzaizkien hizkuntz bidegabekeriez: *Eusqueraren berri onac, eta ondo escribitceco, ondo iracurteco, ta ondo itzeguñteco Erreglac: Cura jaun, ta escola maisu celosoai Jesus-en Compañiaco Aita Agustin Cardaberazec esqueñitcen, ta dedicatcen dieztenac*. 1761. urtean. Iruñean Liburuguille Antonio Castilla-ren echean. 17-18. or.

⁹¹ LARRAÑAGA 1991: 66.

⁹² Adiskide arabarren zenbait berri ezagutzeko: ARETA, L.M. (1983): «El período del racionalismo. Siglo XVIII», in: LLANOS, A. (ed.)(1983): *Alava en sus manos*. Vitoria-Gasteiz: Arabako Kutxa. III, 182-183. Ez da gaizki etorriko zerak begiratzea ere: RUIZ DE LARRINAGA, J. (1924): «Samaniego, vasco y vascófilo», in: *Euskalerraren Alde* 14, 1924, 245-255. APRAIZ, R. (1948): «El ilustre alavés D. Eugenio de Llaguno y Amírola. Su vida, su obra, sus relaciones con la Real Academia de la Historia y con la Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País», in: *BRSBAP* 5, 1948, 53-95. Ik. Tellechearen bibliografian (*Extractos* XII, 203-247) beste hainbat argitalpen, bereziki Areta, González de Echávarri, Vidal Abarca-renak.

de Escuelas públicas, por quanto la erudición y autoridades que vierte en impugnarlo pudieran preocupar à algunos, que no se hiciesen cargo de la equivocación en que se funda⁹³.

Halako sumina sortu zuen gutun hau ez zettorren, *Extractos*-ek bestelakorik iradoki nahi badute ere, ezjakin batzuen lumatik: horregatik eman zuen min, eta horregatixe erantzun nahi izan zitzaion. Nor zen eta zertaz ari zen, ba, *adiskide arabarra*? Gutunaren gurasoen artean Landazuri, Egino, etab. zeuden, eta Euskal Herriko erdal eskolagintzari buruz mintzatzen ziren gutunean, *Extractos*-en laburpenaren arabera:

Dos puntos son los que intenta ridiculizar el Anonimo en su carta. El 1.º la idea de introducir el uso de la Gramática Castellana en Escuelas Bascongadas. Y el 2.º el pensamiento de formar Extractos para este fin. Para el primero cita las autoridades de Mayans, el Barbadiño, Rolando Marsio, el Abate Fleuri, Lami y Lancelot, para establecer que la primera gramatica que debe enseñarse à los niños es la de la lengua nativa: concluyendo de aqui, que siendolo para estas Provincias la Bascongada y no la Castellana, el intento de la Sociedad es diametralmente opuesto à la doctrina de estos Sabios, y à lo que estilaban los Griegos y Romanos⁹⁴.

Bi arrazoiketa-maila ezberdinetatik erantzun zien Elkarteak *arabarrak* emandako arrazoiei: Elkarteak ere hurraren jatorrizko hizkuntzari lotsa bera ziola eta irizpide berarekin jokaten zuela esanez, alde batetik, eta, ondoren, gaztelaniari Erreinu osoan zegokion lekua argitan jarriz. P.S. Abril-en autoritate (Apuntamientos)⁹⁵ eta Baltzola maisuak⁹⁶ Bergaran egina aipatuz zurtzen du Elkarteak bere burua:

⁹³ *Extractos* (1772), 97-98. or.

⁹⁴ *Extractos* (1772), 98. Ik. ALTZIBAR 1985: 1120.

⁹⁵ *Extractos* 1772: 99: «Ha tenido presentes [la Sociedad] las autoridades mas clasicas sobre esta materia, y con particularidad la del cèlebre Español Pedro Simon de Abril, cuyo dictamen debe dár la ley en la Nacion, sin necesidad de mendigar otros en las estrangeras». Ik. ondoko oharra ere.

⁹⁶ Irakaslea zen Ignacio de Balzola, eta Bergaran (1773-74), Azpeitian (1778), Elgoibarren (1779-88) eta Madrilén (1789-93) egin zuen lan. *Extractos*-etan aipatuta dago (1773, 98; 1774, 78 eta 1775, 108). «Don Ignacio Xavier de Balzola, Profesor de latinidad en el Real Colegio de Vergara, y Don Martin de Herro, Profesor igualmente de la villa de Andoain, han presentado unos rudimentos de latinidad, precedidos de un discurso dirigido à reivindicar à la Nación Española del poco decoro con que la tratan las Estrangeras en punto à literatura: y à demostrar que los métodos mas decantados de ellas, determinadamente en lo respectivo à la latinidad, no son mas que una reproduccion de los que publicaron antiguamente los célebres Españoles Pedro Simon de Abril, y Francisco Sanchez de Brozas» (*Extractos* 1973, 98). Abril-en obra, *Apuntamientos*, 1589an argitara emana zen. Francisco Sánchez de las Brozas «el Brocense»-ren *Minerua, seu de causis linguae latinae*, hainbat bider berrargitaratua, lehenengoz 1587an inprimatu zen Salamanca. Biak ere, beraz, XVI. mendekoak ditugu (Azken autore honen historia ezagutzeko begira: SÁNCHEZ DE LAS BROZAS, F. 1976): *Minerva o De la propiedad de la lengua latina*. Madrid: Ediciones Cátedra. Eta MICHELENA, L. (1975): «El Brocense hoy», in» ID. (1985): *Lengua e Historia*. Madrid: Paraninfo. 113-125.).

Asi lo verifica [la Sociedad] tambien en la idea de introducir el uso de la Gramatica Castellana en las Escuelas pùblicas tomada de esta misma preciosa obrita; *porque el primer error en el enseñar la Gramatica es no enseñar primero à los niños la Gramatica de su propia lengua en las escuelas donde les enseñan leer y escribir en ella, como se sabe que lo hacian los Latinos y Griegos en las suyas.* (b.) De aquí se infiere quan distante está la Sociedad de incurrir en el error que se le imputa. — Luego (replicará el Anonimo) se contradice asimismo en aplicar la Gramatica Castellana à las Escuelas Bascongadas. Aquí está la equivocación. 1.º Porque aunque la lengua peculiar del Pais es la Bascongada, la de la Nación es la Castellana, y consiguientemente la nativa de todos los Españoles. 2.º Porque por disposición del Gobierno no puede en las Escuelas del Pais usarse de otra lengua que de la Castellana; por lo qual todas las cartillas, libros, manuscritos y materias que se dán a los muchachos son en Castellano, prohibiendose al mismo tiempo el Bascuence en tanto grado, que hay establecido un anillo, que pasa de mano en mano entre los que se descuidan en este punto: de modo que aquel en cuyo poder se encuentra al fin de la semana, tiene su castigo determinado. 2.º Porque haciendose por estos medios familiar la inteligencia de la lengua Castellana en las Escuelas Bascongadas, y reduciendose el fin de la doctrina, de que aquí se trata, à enseñar la Gramatica en lengua que se sabe de ante mano, se logra perfectamente esto con el medio dispuesto por la Sociedad⁹⁷.

Elkartek bere baitan zuen barne-gatazka kulturala —hizkuntzarekiko, bederen— oso zaila izango litzateke hain laburki eta hobeki eman ahal izatea, eta merezi du pasarte horrek ohar batzuk gehitzea:

- 1) Elkartearen erantzun ofiziala da hau, eta bazkide batzuen iritziaren eta idazkiaren kontra zuzendu zen.
- 2) Hala ere, ados datoz solaskide denak Euskal Herriko eskoletan euskal gramatikari lehenengo lekua eman behar zaiola esatean.
- 3) Baina Elkartek uste du erdal gramatika ere eman beharra dagoela, «nazio» osoaren hizkuntza gaztelania zelako eta legeek halaxe eskatzen zutelako.
- 4) Baina argudio horrek, berez esan nahi zuena baino gehiago esateko balio izango dio Elkartearantzunari, Koroaren debekuek (erantzunean espreski aipatuek) azken buruan euskara irakats ezina bihurtzen baitzuten.
- 5) Praktikarako, Elkartearen erantzunak osorik hartzen du Monarkia-aren hizkuntza politika (hartu, itxuraz, onartutzat emateraino), bide posible bakartzat ikusten zuelako, noski.
- 6) Kontraesan larri horretan (euskara onartzen da, baina ezingo da eman eskolan), erantzunak ez du erreparorik zigor-eraztunarena

⁹⁷ *Extractos* (1772), 100-101. or.

bera ere egiten den hautapen politikoaren aldeko argudiotzat erabil-
tzeko⁹⁸.

- 7) Bestelakorik eskatzeko arrazoirik ez falta arren, borbondarren hiz-
kuntz politikaren barnean jardutea erabaki zuenez, sistema ezarria-
ren joko-arauak onartu zituen Elkarteak⁹⁹.

Formalki, lehentasuna zein gramatikari emango zitzaion eztabaidatzen
zen bitartean, egiaz eta benetan euskal gramatikak, erdarazkoaren ondoan,
inolako lekuren bat izan zezakeen erabaki zen, beraz. Azken buruan, Mo-
narkiaren politika ofizialaren aterpera biltzen da Elkartearena ere 1770ko
hamarkadan, baina, seguraski, ez derrigorrez erreparorik gabe, bazkide as-
koren ustetan halabeharrez eta ahal zena salbatzearen baizik. Izan ere,
bortxaz edo gogoz aldatuz joan zen Elkarte-izpirituaren aldarteak gorabe-
hera, eta praxi eskasak ahantzi gabe, Adiskide zenbait («eragileetakoak»
batzuk) euskararen alde ahalegindu ziren, bide horretan eskura zituzten
ahalbide mugatuak erabiliz. 1775ean Eginio arabarrak (berriz ere Arabatik)
aurkeztutako euskal apologia eta gramatika baterako lehen zirriborroa dira
kezka horien lekuko on bat¹⁰⁰.

Peñaflorida kontea euskal Literaturako autoretzat daukagu Azkoitiko bi-
leretarako egin zituen lantxoengatik eta *El Borracho burlado* antzerki elebi-
duna tartean dela¹⁰¹. Bestalde, Elkartearen enkarguzko euskal lanik ere izan
zen: J.M. Aizpitarte elgoibartarraren Hiztegia, adibidez (1773-1785), kasu
honetan Campomanesek iradokitakoari jarraikiz¹⁰².

⁹⁸ Urte batzuk lehenago, 1761ean, Kardaberazek egindako salakuntza ez zegoen urruti —ez
denboraz, eta ez lekuz. Arabaz ari baitzen— hemen eskuartean zebilen eztabaidatik (ik. *Eusque-
raren berri onac*, 17-18. or.).

⁹⁹ Urte ber-berekoa da (1772) Lorenzana Mexikoko Artzapezpikuak eskatuta Amerikako
hizkuntz politika gidatu eta arautzeko emandako Erret Dekretu ezaguna. Testuinguru orokor
hura ezagutzeko, ik. [INTXAUSTI, J.] (1978): «Ikuspegi politikoa», in: EUSKALTZAINDIA (ed.)
(1978): *Euskararen liburu zuria*. Bilbo: Euskaltzaindia. 116-119. or.

¹⁰⁰ ALTZIBAR 1985: 1124-1126.

¹⁰¹ Ikus bestelakorik ere: ALTZIBAR 1985: 1126-1131.

¹⁰² Ik. ALTUNA 1985: 1107-1108. ALTZIBAR 1985: 1122-1123. Ik. GARATE, J.; RUIZ DE
ARBULLO, F. (1971): «El lexicógrafo José María de Aizpitarte, vecino de Vitoria», in: *Bole-
tín de la Institución «Sancho el Sabio»* 15, 1971, 257-267. MICHELENA, L. (1965): «El dic-
cionario vasco proyectado por la Real Sociedad Bascongada de Amigos del País y la obra
de José María Aizpitarte «Instrucción para la formación de un diccionario de la lengua bas-
congada», in: VARI (1965): *Colección de documentos inéditos para la Historia de Guipuz-
coa. VI. Fascículo especial dedicado a las conmemoraciones centenarias de la fundación
de la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País*. San Sebastián: Imprenta de la Di-
putación de Guipúzcoa. 99-126. (Aizpitarte eta Elkartearen arteko harremanen dokumenta-
zioa biltzen du). Interresgarri izan liteke gainerakoan MITXELENARENA: adibidez, *Sobre His-
toria de la Lengua Vasca*, I, 374-375, eta (1970) *Estudio sobre las fuentes del diccionario
de Azkue*. Bilbao. Orobat: ID. (1961): «Euskal-iztegitilleak XVII-XVIIIgarren mendeetan»,
in: *SHLV* I, 361-372.

Adiskideen hizkuntz politikaz asko dago aztertu eta argitzeko, eta ez da oraindik iritsi arazoaz «azken» epaia emateko unea, baina X. Altzibarren sintesi honek balio lezake ikuspegi orokorren bat izateko:

Aiton- seme ilustratuok euskalzale ditugu. Ilustrazioak nobleteriaren pentsamoldea aldaerazi du, gurean euskararen onerako.— Literaturgintza hezkuntzari eta herriaren —Euskal Herriaren— aurrerakuntzari lotzen zaio, [euskarazko edo euskararen aldeko] lanotan ikus daitekeenez. Ez naiz hemen ideia estetikoek ariko. Peñaforida euskal idazle, antzezleri, musikari eta ab. izateaz gain, gidari da alor honetan ere. Bokantzak —Larramendi eta J. Etxeberrik esango luketenez— aparteko garrantzia du garai honetan. Retorika Peñafloidarentzat «el Arte más maravilloso de todos» da. Besteak beste, hizkuntza bat garbitzeko, finkatzeko, aberasteko, jasotzeko bide bat izan da, eta gurean ere bai. Egia da Batzarreak gaztelera bultzatu, trebatu eta garatu zuela. Bestalde Batzarreak bileretan hitzaldi, arenga, laudorio bidez elkarri zuzentzeko ohitura berria ekarri zuen.— Euskarak ordura arte pulpitora baizik ez zuen beste inorako sarrerarik. Zalduntxo gazte hauen eskutik, jendeaurreko forora ere, areago, goi mailako kulturadunen fororako ere ukan zuen sarbide.— Hitzaldiak, laudorioak eta arengak ditugu gaztelera. Azkenak bakarrik, oraingoz behintzat, euskaraz¹⁰³.

Irakaskuntzaz edo argitara emandako lanez iritsi zaigunaz aparte, gaur egun Adiskideen hizkuntz politika orokorragoaz dakiguna, gehiago ikasi dugu haien arau, egitarau edo harremanen albisteetatik, izan zituzten ideia, jarrera eta jokabide praktikoek historiari baino: izan zuten praxi soziolinguistikoa orokorrean historiari beharra daukagu, aipatutako ikerlanekin kontatu eta aurrera egin.

Ilungune anitz dugu oraindik Adiskideen hizkuntz jokabideari buruz dakizkigunetan, eta, hasteko, ez txikienak bi hauetan: 1) Adiskideen Elkar-te-barneko hizkuntz joera ezberdinei buruzkoetan, eta 2) beraien hizkuntz hautapen kulturalak Koroaren hizkuntz politika orokorrarekin izandako loturetan.

Taldeari egin diogun lehen hurbilketa honen ondoren, azken begiratu bat emanez zera esan dezakegu:

- Adiskideen «taldea» zinez molde berri batekoa gertatu zen Euskal Herrian: gure aitorsemeek sortua, beste hainbat herritarri irekia, erret onarpen ofiziala zuena. Ofizialtasun horren barruan euskararen defentsa eta sustapenari ere leku egin zitzaion.
- Hastapen orokorrenetatik arau zehaztuagoetara iritsiz, euskalgintzari aitorten garbi bat egin zitzaion arautegian, gainerako hizkuntzen artean, eta teoriarik ez berau, gainera, atzerriko hizkuntzen atzean utziz. Iparralde-Hegoaldeetan ez zen ordurarte horrelakorik ezagutu ez-eliztarren artean.

¹⁰³ ALTZIBAR 1985: 1132.

- Hala ere, Elkartek ez zuen izan bazkide guztiena izan zitekeen euskararen aldeko politika orokor eta iraunkor praktikorik.
- Nolanahi ere ezagutzen ditugu: a) Zenbait bazkideren beren kabuzko eta Adiskideen lagunartean burututako euskal lanak, eta b) Baita Elkarteari egindako irakaskuntzarekiko hizkuntz proposamen ausartik ere.
- Oro har, Elkartek ez zuen: a) Koroaren hizkuntz politika hertsia gainditzeko ahalmen, adore edo borondaterik izan, b) Ezta defentsa teoriko ongi landu eta propiorik ere, eta c) Irakaskuntzaren munduan (hain maitea zuena, bestalde) ez zuen lortu euskararen aldeko politika garbi bat bideratzea. Agian, une historikoak ez zuen hainbesterako ematen.
- Aurrerazale eta aintzindari zen Elkarte honek zenbait ideia berri eta ekintza osagarri izan zuen, baina hizkuntzaren prozesuari bultzada erabakiorrik eman gabe.
- Euskararen aldeko lan-egitarau orokorrik ez zuenez, emaitzak ere unean unekoak izan ziren.
- Besteak beste, euskalgintzaren asmoari antolamendu sozial egokia falta izan zitzaion, eta, aitzitik, sobran aurreko mendeetako euskaldunon utzikeriaren inertzia eta Koroaren garaiko politika ofizialaren kontrakarga.
- Euskararen aldeko lanak (bestelako gehienak bezalatsu, edo areago) bazkideen borondate onaren gain egin ziren, salbu enkarguzko lanen bat edo beste.
- Elkarte edo talde bezala egindako lanak guztiz bakanak izan ziren, eta horrelako ihardueretarako gogoia urteen buruan epelduz joan zitzaion Elkarteari.

Honelatsu deskriba liteke «talde» honen historia: ederra izan zitekeena, lorpen berriak ekarri zituena, baina beste alor sozio-kulturaletan eredutasun bera lortu ahal izan ez zuena. Eusko Pizkundera ez zen XVIII. mendearen hondarretan jaio, mende oso bat geroago baizik.

1.7. Eusko Pizkundeko taldeak (1876-1936)

Mendez mende gatozenez, heldu gara XIX.era, eta beronekin *Eusko Pizkundera* deitu izan den horretara (1876-1936). Hirurogei urtetako epealdi honek hizkuntzaren kontzientzia eta haren aldeko lanetan gogo arduratua erakutsi zuen, eta, ondorioz, euskal gizartean euskararen aldeko hainbat eta hainbat lantalde edo talde eragile sortu zen gure artean. Ditugun orrialdeetan ezinezkoa da guztien historia xehea hemen biltzea. Zilegi izan bekigu, besterik ezinean, begiratu orokor bat.

Lehenik, Pizkunderaurrea ere gogoan izan beharko genuke: Urruñan Abadiak hasitako jaietatik (1853) azken karlistadaren bukaerara doana

(1876)¹⁰⁴. Hamarkada horietan euskararen aldeko jaialdi edo bilketa-lanetan talde gutxi-asko elkartuak baditugu. Abadia beraren ingurukoak kasik ez ditugu batere ezagunak, eta berehala Bonaparte Printzearen lankidegoa¹⁰⁵. Hark jai horien lanak eramateko bildu zuen jendea, betiere festa-giroan; hau, ostera, herriz herri eta lankidez lankide euskalkien ezaugarriak jasotzen ahalegindu zen, hainbat euskaltzaleren lankidetzaz eskatuz, sustatuz eta finantziatuz.

Euskararen aldeko taldeak mota guztietakoak izan genituen Eusko Pizkundean. Lehen aurkezpen baterako bost gisatako taldetan banatuko nituzke, nahiz eta sailkapen hauek arriskutsuak eta mugatzailegiak izan:

- 1) Hizkuntzaren alde espreski antolatutako Elkarateak, eta Elkarate bezala jaiok, agian gerora taldearen bozeramailetarako aldizkariren bat ere eskuetan zutela: «Asociación Eúskara de Navarra» izan liteke adibiderik aipatuena.
- 2) Aldizkari euskaltzaleren baten inguruan bildu eta zabalduko talde edo lankidegoak: anitz dira honelakoak, eta beharbada nabarmenena Donostiako *Euskal-Erria*.
- 3) Bestelako elkarte edo talderen batean (kultural, erlijioso nahiz politikotan) babestutako talde euskaltzaleak: «Jaungoiko-Zale» lagunarte eliztarra, esate baterako.
- 4) Euskaltzale gidariren baten inguruan lan zehatzetarako elkarretaratutako lankidego euskaltzaleak: Azkueren lankideak, adibidez.
- 5) Azkenik, talde-talde izan gabe, euskara lantzeko eta berorri buruzko ezagumenduak bildu eta hedatzeko eraturiko harreman-sareak: J. Urkixok gidaturiko RIEV-en ingurua izan liteke adibiderik egokiena.

Sailkapen horrekin batera, taldeak denbora-lekutzeko, premiazkoa gertatzen da Eusko Pizkundera epekatzea ere, urtealdi oso ezberdinak izan bait zituzten hirurogei urte haiek. Hemen hiru alditan bana liteke Pizkundera:

- Lehen aldia 1876tik 1906eraino: karlistada bukatu eta berehala hasi zen Euskal Herriaz gogoeta berri bat, pentsalari eta gidari ezagunekin (Kanpion, Manterola, etab.). Azkueren hiztegi handia (1905-06) eta RIEVen jaiotza (1907) eman litezke mugatzat.
- Iraganbidezko bigarren aldi bat, 1906tik 1918rainokoa: euskalgintzaren kontzientziatze berri baten gain hizkuntzaren defentsarako

¹⁰⁴ A. Abadiari buruzko argibideak, eguneratuta: «Antoine Abbadia. XIX. mendeko euskal zientzialaria», in: *Elhuyar*. 1993, 73-74. z. (dossier). Bereziki: DAVANT, J.L. (1993): «Abbadia eta Euskara». Iparraldean Abadia aipatzen baldin badugu ere, ondoko *Eskualduna*-ren ingurukoak eta beste euskaltzaleenak ez ditugu hemen jaso (Eskualzaleen Biltzara ezik), baina CHARRITTON, P. (1985): *Pierre Broussain. Sa contribution aux études basques (1895-1920)*. Paris: CNRS, eta INTXAUSTI, J. (1972): *Iraultzaren hildotik*. Arantzazu: Jakin, bi liburuetan ikus litezke. Ik. egin berri den Abadiari eskainitako Biltzarreko lanak (1997).

¹⁰⁵ Bonaparte Printzeari eta beraren lankideei buruzko xehetasunak azken mendeurrenaren ospakizunetan (1991) emandako albiste gaurkotuetan ikus litezke.

erakundetze-proposamen herritar eta instituzionalak landu zituzten talde euskaltzaleen garaia (*Euskal-Esnalea*, Gasteizko Kardaberaz Mintegia, etab.).

- Oñatiko Biltzarretik Gerra zibilera doan epea, 1919tik 1936raino-koa. Lehenengo ekinaldi instituzional bizi baten ondoren, Diktaturarekin ahalegin-mota hori epeldu egin zen, baina 20ko hamarkadaren hondarretan (1926-30) prestatu zen Errepublikako loraldia (1931-36).

Kronologia hori argigarri dugula, aipatutako multzo ezberdin haiei helduko diegu, talde bakoitzaren historia beste baterako utzita ere, aipu gisa bederen irakurlearen aurrean aurkeztuta uzteko.

1.7.1. *Hizkuntzaren aldeko elkarteak*

Hizkuntzaren aldeko Elkarteak Iruñean izan zutela hasiera nagusia esan beharko genuke: Iturralde-Suit¹⁰⁶ eta Kanpionen eskutik antolatutako «Asociación Eúskara de Navarra»-ri eman behar zaio lehenengo lekua, kronologiagatik ezezik (1877-97), izan zuen pisu sozio-ideologikogatik ere¹⁰⁷. Elkarte honek aldizkaria ere izan zuen: *Revista Eúskara* deitua (1878-83), baina lagunarte haren oroitzapena Kanpionen lanari lotuta iritsi izan zaigu batik-bat. Euskarari eta euskal historiari eskaini zizkien Elkarte hark bere ardura eta ahaleginak¹⁰⁸. Elkarte honen ekintza nagusietan zerak daude: zenbait euskal pertsonaiari egindako omenaldiak (Iparragirreri horien artean), Lore-Jokoen antolakuntza (1878, 1885), euskarari babes ofiziala eman zekion eskariak (1885-87: katedra eskatu eta lortuz, Erreginari euskaltzaletasuna eskertuz, erdal maisuen arazoa astinduz). Diputazioak euskararen aldeko elkarte zabal bat sortzea erabaki zuenean (1897), deliberatu zuten Elkarteak lagunartea desegitea, xedeak betetzat emanik.

Urte bertsuetan, Donostian ere lortu zen erakunde euskaltzale bat ofizialki sortzea. Agirre Miramon, Manterola eta beste euskaltzale donostiarren aurreko urteetako ahaleginen fruitua izan zen: «Consistorio de las Fiestas Florales Eúskaras» deitu zitzaion (1882). Donostiako Udalaren eta Gipuzkoako Aldundiaren elkar-lanean eratu eta bizi izan zen, eta beti ere hiriko euskaltzaleen lankidetzaren bizkar. Erakunde ofizial eta beregain

¹⁰⁶ ESTORNES ZUBIZARRETA, I. 1990: 56.

¹⁰⁷ BELTZA (1976): *El nacionalismo vasco. 1876-1936*. San Sebastián: Editorial Txertoa. 68-69. or. Bertan bazkide-izenak. Elkartearen Aktetako albisteak ezagutzeko: INTXAUSTI, J. (1990): «Nafarroako euskararen historia», in: *Jakin*, 1990, 56. z., 17.25. or. SÁNCHEZ GRANJEL, L. (1986): «*Revista Eúskara* (Una aportación a la historia vasca ochocentista)», in: *Erna-roa*, 3, Nov. 1986, 199-222. ESTORNES ZUBIZARRETA 1990: 60-61, 132.

¹⁰⁸ Lehenengo bileran Elkarte berriaren xedeak honela mugatu ziren: «con el objeto de fundar una sociedad que velase por la conservación de la lengua é historia vasco-navarras» sortzen zela adierazi zen.

honi esker, mende hondarretatik aurrera (1896) Donostian ezezik Probin-tziako herrietan ere ospatu izan ziren Euskal Festak (dakigunez, Arrasate, Zestoa, Zumarraga, Zumaia, Azpeitia eta Oñatin bederen, 1902rarte). Jai hauen inguruan hainbat talde herritar euskaltzale ibili ohi zen, antolatzaile-lanetan ezezik, baita ospakuntza ezberdinetan parte hartuz ere (bertsolariak, antzerkizaleak, etab.). Zoritxarrez, «mugida» honetako talde eta talde-lagunen historia egiteke dago, baina badago argitalpenik Donostia eta Gipuzkoako Euskal Festa hauen balioespena egiteko¹⁰⁹.

Bizkaian, Bilbo (1882), Markina (1883) eta Durangaldean ospatu ziren lehenengo Euskal-Jaiak (Durango 1886 eta Iurreta 1891), eta gero, Gernika (1888), Bilbo (1896), Areatza (1897) eta Bilbon (1905), berriz ere izen be-rarekin¹¹⁰. Bilbok 1901ean antolatu zituen bere lehenengo Lore-Jokoak, Unamunoren partaidetzarekin¹¹¹.

Hizkuntzaren aldeko ospakuntza hauek atzetik hainbat lagun eta talde, gutxi-asko formalak, zituzten. Jakina denez, Abadiaren eraginez sortu zen Hegoaldean Jai hauetarako grina (Elizondon lehenengo, 1879), euskaraz-ko kulturaren eta Euskal Herriaren aldeko antsia kulturala nolabait ere azaltzeko.

Aurrera baino lehen esan beharra dago, urteoroko jai handi haiek bes-telako talde txiki berezituak ere sortzen lagundu zutela. Adibidez, Donos-tian eta herrietan eratutako antzerki-taldeak: P. Artolaren Donostiako «Euskaldun Fedea» izan zen horietako bat (1896)¹¹².

Urteoroko ekinaldietarako talde edo elkarteek zuten egonkortasuna baino zerbait iraunkorrago eta eraginkorragorik ere ezagutu zen Euskal Pizkundean. Aspalditxotik zegoen euskal Akademia baten asmoa eta es-kea, eta Iparraldean ere, Hegoaldekoekin izandako harremanak tarteko zi-rela (Hendaiaiko bileran erabakitakoari jarraiki)¹¹³, 1902an sortu zen «Es-kualzaleen Biltzarra» (1902), gure egunak arte iraun duena¹¹⁴.

Hegoaldean, berriz, leku nagusia aitortu behar zaio Gregorio Mujika-ren inguruko «Euskal-Esnalea» Elkarteari (1907)¹¹⁵. Eusko Ikaskuntzak

¹⁰⁹ Liburu koadernatu batean bilduta dauden argitalpen sakabanatuak, adibidez (Donostia-ko Udal Liburutegian: R-3-24).

¹¹⁰ Euskal Jaiak bezala izendatutako en zerrenda, ik.: LASÚEN, V. de (1986): *Crónica de las Fiestas Eúscaras*. Bilbao: CAV («Temas vizcaínos», 133. z.). Bizkaian ospatutako en kronika laburra ere bertan dago.

¹¹¹ Ik. (1901): «Primeros Juegos Florales en Agosto de 1901. Programa», in: *Euskal Erria*, 1901, XLIV, 524-530.

¹¹² LABAYEN, A.M. (1965): *Teatro Eúskaro. Notas para una historia del arte dramático vasco*. San Sebastián: Ed. Auñamendi. I, 40, 43, 52

¹¹³ VILLASANTE, L. 1961: 386-387.

¹¹⁴ Xarriton eta Goienetxe arduratu dira ikertzeaz.

¹¹⁵ ONAINDIA, S. (1977): *Euskal Literatura*. Bilbao: Etor. V. 1915-1940. 335-344. Elkar-teaz, aldizkari eta argitalpenez ari da. Ik. Elkarte eta aldizkariaren lanen albiste zehatza *Euska-lerriaren Alde*, XXI, 1931, 335-336. zenbakietan. ESTORNES ZUBIZARRETA 1990: 122, eta bere-ziki interesgarria: 157-159 (Gernikako Biltzarraz, 1922).

euskalgintzari eman zion bultzada¹¹⁶, ikerlanetan ezezik bere baitan sortu-tako lantalde euskaltzaleetan ere begiratu behar da¹¹⁷: «Euskeraren Adis-kideak» (1925, Iruñea)¹¹⁸, «Baraibar» (Gasteiz, 1928) eta «Euskal Elkarte Bazpatza» (1928)¹¹⁹.

Taldeon historian Errepublikarekin eite berria hartu zuen ihardunak: Aitzolek sustatu eta gidatutako «Euskeltzaleak» (1926) edo «Eusko Pizkunde» taldeek alde herritarra eta alde intelektuala, biak zaindu nahi izan zituzten, aldizkari bozeramalea ere ahanzi gabe (*Yakintza* tartean zela)¹²⁰.

Guztion artean ez dira ahanzi behar, noski, Euskaltzaindia (1918-19), euskararen aldeko lantalde ofizial instituzionala, eta beronek eraturako ospakizun, sariketa eta bestelako lanak, euskal Akademiak iker-lana ezezik bere baitan izan baitu beti babes eta susta-lana ere.

1.7.2. Aldizkari-inguruko taldeak

Beste molde libreago batean, baina aldian aldiko egitekoari lotuta Eusko Pizkundeko euskaltzaleentzat erakarmen handiko bilguneak suertatu ziren garaiko aldizkari batzuk, gehienetan ere bertako gidariek halakoxe erakarmena zutelako noski: abilak izan ziren horretan Jose Manterola edo Gregorio Mujika, hura bere *Euskal-Erria*-rekin, eta hau, *Euskal-Esnalea*-n. Nortasun handiko zuzendari haiek, elkarteak edo lantaldeak —iraunkorrak edo uanean unekoak— sortzeko gaitasun bizia erakutsi zuten.

Donostiako *Euskal-Erria* (1880-1918) izan zen, hasieran, molde hauetako aldizkaririk hedatu eta pisurik handikoena, Manterolarekin (1880-1884) eta gero Artzak (1884-1904), López Alen (1904-1910) eta Loyarteren zuzendaritzarekin (1910-1918). Aldizkariaren kroniketan ikus liteke garaiko euskaltzalegoaren nondik norakoa. Gisa berean *Euskal-erriaren Alde* (1911-1931) aldizkariak ere odol berri eta gogo pizgarria ekarri zuen euskal lanetara, batez ere euskalgintzaren sustatzaile eta gidari suharra izan zen G. Mujikaren eskutik.

Baina Errepublika aurreko mende-laurdenean eta beti ere euskalgintzari gagozkiola *Euskal-Esnalea* (kasu honetan aldizkariatz ari gara, 1908-1931)

¹¹⁶ EI/SEVren inguruetan edo barnean babestu ziren taldeen lanaren historiaz, (ik. ESTORNES ZUBIZARRETA 1990: 203, 68. oh.

¹¹⁷ ESTORNES ZUBIZARRETA, I. (1983): *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko-Ikaskuntza a la cultura vasca (1918-1936)*. Donostia: Eusko-Ikaskuntza. 146-155, 173-188 eta 189-214. or.

¹¹⁸ ONAINDIA 1977: 413-414.

¹¹⁹ Direktorioaren azken urteetan (1927-1930) sortu zen belaunaldi gaztearen mugimendu euskaltzaleaz, ik. Estornés Zubizarreta 1990: 197-203.

¹²⁰ UGALDE, M. (1988): «Biografía de Aitzol», in: ARIZTIMUÑO «Aitzol», J. (1988): *Idazlan guztiak*. Donostia: Erein. 49-66. or. IZTUETA 1991: 497-499. Gogoan har dezagun «Euskeltzaleak»-en barnean «Euskal-Idazle-Batza» ere eratu zela, zenbait sariketaz ardura zedin: ib. 498. ESTORNES ZUBIZARRETA 1990: 202, 251 (Bergarako Euskeraren Eguna, 1930: Aitzol).

da hizkuntz leialtasun berri bat erakutsi zuena, euskarari berari kazetaritzan leku emanez. Neurri batean bederen Erakunde Publikoen babespean-edo zebiltzan Eusko Pizkundeko euskaltzale askoren ohitura makurra hautsi egin zuen *Euskal-Esnalea*-k: euskal kulturaz eta euskarari buruz erdaraz eta erdara hutsez ere jarduteko ohitura, alegia. Izen bereko aldizkari eta elkarteko lankidegoa talde bezala interesgarrienetakoa bezala ageri da bi hamarkadetan behintzat (1911-31).

Aldizkariak, dakigunez, ugariak izan ziren urte haietan¹²¹, eta behin baino gehiagotan talderen baten emaitza ziren. «Taldea/aldizkaria» bikote hori batera datoz ondoren aipatuko dugun kasuan.

1.7.3. *Elkarte erlijioso, kultural eta politikoetakoak*

Beren xede zuzena euskalgintza ez, baina bestelakorik izan arren, euskara ere bultzatu nahi izan zuten taldeak eta haien aldizkariak edo argitalpenak gogoratu behar ditugu, hurrengo. Honelakoak —esanda dugu— kultur, erlijio- edo politika-erakundeetan agertu ziren.

Aipatu da Eusko Ikaskuntzak, Euskaltzaindia sortu eta gero ere, bere baitan izan zituela talde euskaltzale eratuak; baina erlijioso-etxe eta apaizgaitegietan agerturiko taldeak dira garai haietako lantalde iraunkorrenak, nahiz eta etxe-barnekoak izan gehienbat.

Talde hauek, beren lan-egitarauen aurretik, oinarri teorikoak ere landuta izan zituzten, Kardaberazen ideiak jasoz, misionologia katolikoak eta herrien eskubideen eliz doktrinak esandakoak gogoan izanik. Inoiz, gainera, espreski eman nahi izan zitzaion pentsamendu horri formulazio idatzia¹²². Pentsamendua landu beharra zegoen, hain zuzen pentsamolde aldakaitz baten kontra ekin behar zelako ere.

Jesuiten *Jesus'en Biotzaren Deya*-ren inguruan (1917)¹²³ edo kaputxi-noen *Zeruko Argia*-ren lankidetzan (1919)¹²⁴ biltzen ziren luma gazteak eta irakasle-gidari euskaltzale eliztarrak. Honelako lankidetzak eliz ikasbarnetegietan euskal mintegiak ere sortu ohi zituen, aldian aldiko lankidetzak segurtatzeaz gain gazteen trebakuntzarako ere lagungarri zirenak¹²⁵.

¹²¹ Hogeigarren mendeko lexikoa aztertzeko UZEIk Euskaltzaindiarentzat egindako katalogoan asko dira gerraurreko urte haietakoak, eta hainbat kasutan hemen aintzakotzat hartu beharrekoak, gainera. Bego ohar hau hemengo argibide mugatuen argi-osagarri bezala.

¹²² URRUTIA'tar Gotzon (1931): *Jauparia eta egia. (Txonitza)/El sacerdote y la verdad (Oración sagrada)*. Zornotza: Jaingoiko-Zale'ren Irakolan.

¹²³ ONAINDIA 1977: 145-152.

¹²⁴ ONAINDIA 1977: 412-413, VILLASANTE 1961: 397.

¹²⁵ Gerraondorako eginda dago honelako taldeen azterketa: [IZTUETA, P.] (1981): «Eliz ikas-tetxeetako aldizkariak», in: *Jakin*, 1981, 21. z., 49-71. or. Gerraurreko beste haiena, berriz, moztazo begiratu da. Hala ere, autore berak, aip. lib., 490-493. or. Ohar labur bat: LEKUONA, M. (1984): «Kardaberaztarrak (Histori-begiratu labur bat)», in: *Idazlan guztiak*. Tolosa: Librería Técnica de Difusión. VIII, 525-526.

Horrela jaio zen Gasteizko Seminarioan ere euskal mintegi-taldea (euskal idazle-eskola bezala), «Kardaberaz» Akademia (1924), ikaslegoaren beraren ekimenez eta irakasle euskaltzaleen laguntza eta babesarekin¹²⁶.

Apaizgaitegietan emandako pausoez eta lekuan lekuko pastoralgintzaren premiez izan zezaketen herrietan talde-segidaririk, eliz euskalgintzan. Horixe gertatu zen «Jaungoiko-Zale» elkarte bizkaitarrarekin¹²⁷: 1912tik aurrera, gerra lehertu arte, lan gaitza burutu zuen, sariketa eta euskarazko katekesi-jaiak eratuz, aldizkako (*Jaungoiko-Zale* aldizkaria; *Ekin* astekaria) eta banakako argitalpenak argitara emanez (*Egutegia*), Zirilo Artzubiaga eragile zuela¹²⁸ eta Eguzkitza, Manterola edo Ibargutxi bezalako idazleak lantaldean zituela. Eguneroko euskalgintza herritarrean ezezik hizkuntzaren kulturgintza jasoagoan ere (orri, aldizkari eta asteroko herritarretatik teologi argitalpen jantziagoetaraino iritsiz). Epe laburreko ekin-tzetatik luzaroagoko lanetaraino luzatu zuen begirada talde honek, eta mezezik luke azterketa historiko pausatuagoa.

Eliz testuinguru bertsuan koka liteke *Argia* astekaria ere (Donostia, 1921-36)¹²⁹, baina aurreko talde/aldizkarien artean honek hartu zien aurrea gainerakoei lortutako bere hepapen zabalagatik, urteoro banatu izan zen «Egutegia»-rekin batera. Bizitza aski luzea eta aldikotasun zintzoa eta irakurlegoarekiko hurbiltasun erraza lortu zituen Zatarain, B. Garitaonandiak eta bultzatu eta gidatu zuten talde honek, beti ere eliz bizitzari hertsiki lotuta.

Eliz eremutik at, elkarte politikoetan adibidez, euskalgintzan jardundako taldeak ere gogoratu behar dira hemen, zeren abertzaletasunak bere pentsamendua mamitu eta bide sozio-kulturala urratu ahala, euskararen arazoari ere heldu baitzitzaion.

Talde bakoitzak bere helburu eta ideia politikoak zabaltzeko egin zezakeen hizkuntz erabilpenaz gain, alderdiek zuzenean euskararen azterketarako edo haren aldeko kanpainetarako zituzten taldeak gogora litezke batez ere. Besteak beste, «Euzkeltzale-Bazkuna»-k, gerora PNV-Aberriren ildo hurbiletik joango zenak, aintzakotzat hartzea merezi du, Bilbon

¹²⁶ IZTUETA 1991, aip. lib., 484-488. Ez da ahantzi behar Lekuona eta Barandiaran hango Seminarioan ari zirela lanean, mende honetako bigarren hamarkadatik aurrera. LEKUONA, M. (1984): *Idaz-lan guztiak*. Donostia: Kardaberaz Bilduma. VIII, 355-357. ONAINDIA 1977: 233.

¹²⁷ VILLASANTE, L. (1961): *Historia de la Literatura Vasca*. Bilbao: Sendoa. 393-395. ONAINDIA, S. 1977: V, 154-160. «Euzko Jaupari-Bazkuna» zuen izena elkarteak, bere Arautegiak zioenez: (1914): *Kistar-Irakaskintzia Zabalkundia. Euzko Jaupari-Bazkunaren Arautegija*. Bilbao: Imprenta de Jesús Alvarez. Eta *Asociación de Sacerdotes Vascos para el Apostolado Popular. Reglamento* da erdal edizioaren titulua (Gobernadoreak 1912an ofizialki sinatua).

¹²⁸ IK. AMUXALDE [AKESOLO, L.] (1966): «Zirilo Arzubiaga «Jaungoiko-Zale» ta «Ekin»-en biotz izan zana», in: *Zeruko Argia*, 1966, 179. z. 202. (Ik. AKESOLO, L. (1989): *Idazlan guztiak*. Larrea-Zornotza: Karmel Sorta. 1080-1082).

¹²⁹ ONAINDIA 1977: 348-349, 350-352. VILLASANTE 1961: 396-397.

abertzaleen artean euskararen alde gidatu zuen ahaleginagatik ezezik (1918ko ikas-metodoa, eta eskolak), baita bere aldizkaria ere kaleratu zuelako (*Euzkerea*, 1929-1936)¹³⁰.

1.7.4. *Ikertzaileen lantaldeak*

«Taldetasun» murriztagoa zuten lankidegoak ere izan zituen euskarak Eusko Pizkundean: zinezko talde izan gabe, gidari on baten inguruan lan bererako bakoitzak bere ekarria eginez, ihardunean zihardutenak. Honelako lanak batez ere bilketa-lanak izan dira (folklorean, dialektologian, etab.).

Aipatu da Bonaparterekin ibili zirenen taldea; baina Pizkundean beharbada R.M. Azkue izan zen lankidego euskaltzale emankorrena bildu zuena. Haren hiztegi handia da horren lekuko: inork ordurarte izan ez zuen talde zabala egokitu zuen hori burutzeko. Lankide nagusien zerrenda zehazki eman zuen Azkuek obraren hitzaurrean¹³¹. Euskalari lekeitiarrak halako mira batez gogoratu zituen non eta nola egin izan zituzten lankide informatzaileen bilerak¹³².

1.7.5. *Iker-harreman sareak*

Azkenik, ikerkuntza edo ezagumenduen trukaketa eta zabalkunderako gune baten inguruan antolaturiko harreman-sareak ere gogora litezke. Euskarari buruz bakarrik ari zena ez izan arren, bere esanahi historiko be-rezi eta bakarragatik hona ekartzekoa da, Julio Urkixok *RIEV* aldizkariaren inguruan sortutako mundu irekia, nazioartekoa gainera.

Hogeita hamar urtetako bizialdia izan zuen argitalpenak, 1907tik 1936ra. Lankidegoa ez zen, honelako kasu gehienetan bezala, benetako taldea, baina hainbaten artean harreman hertsia goak sortu ziren, eta maiz euskalaritzaren barruan elkarren arteko hurbiltasunak estutzeko balio izan zuen. Aldizkaritik eta beronen idazkaritzarako joan-etorriak, edo Zuzendaritzaren inguruan egindako bilera eta proiektuek ez dute oraindik historilarien arreta onik izan¹³³.

Gizarte-testuinguru bertsutik, eta euskararen ezagumendu hobia bultzatzeko gogoz jaiotako jakitunen talde formalagorik ere izan da gure ar-

¹³⁰ ONAINDIA 1977: 152-154. IZTUETA 1991: 496.

¹³¹ AZKUE, R.M. (1905-1906): *Diccionario Vasco-Español-Francés/Dictionnaire Basque-Espagnol-Français*. Bilbao/Paris: Autor/P.Geuthner. I, X-XIII. or.

¹³² «Al efecto [de recoger el mayor número de sinónimos y variantes] promoví reuniones dominicales de honrados artesanos, bizkainos y guipuzkoanos en su mayoría, con algún nabarro que otro [...] en la casa núm. 10 de la calle de Jardines, en Bilbao, donde casi a un tiempo se fundaron una escuela para niños, un teatrillo que llamamos Euskaldun Biltokia, la revista *Euzkalzale*, y esta rústica academia, que duró dos años y medio». AZKUE, aip. lib., I, X. or.

¹³³ Hala ere, ikus *RIEV* aldizkarian (XXVIII, 407-473: 1976, Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca) V. García de Diego, J.R. de Urquijo, M. Lekuona, J. Bilbao-ren lanak.

tean, geroko Euskaltzaindiari aurrea hartuz eta agian gerora «akademia» bat sortzen lagun zezakeela pentsatuta eratu zen lagunarterik: *Cercle d'Etudes Euskariennes* taldeaz ari naiz (Baiona, 1911-1914). Jakitun gutxi batzuek eratu zuten (Gavel, Urkixo, etab.), beren arteko jakite-trukaketak egiteko eta denen ikerlanak ere sustatzeko. Bizitza laburra izan zuen, berehala iritsi baitzen Gerra Handia¹³⁴.

2. OHAR-LAN HONEN MUGAK

Hasieratik esan dugunez, ez dugu izan hona talde guztiak ekartzeko asmorik. Eta, aipatu ditugunetan, bi molde ezberdinetara egin dugu: Aro Modernokoak patxada hobean aurkeztu dira, nahiz eta kasu hauetan ere aurkezpena beti motz geratu. XIX-XX. mendeetakoak ugariago aipatu ditugu, baina ez dugu modurik izan beraien azterketan harago iristeko: hor ere ez ditugu begiratu batean interesgarrienen aipuko baizik eman. Izango al da hurrengo batean zerbait borobilagorik egiteko egokierarik. Beude, oraingoz, horrela.

2.1. Aro Modernokoaz

Hiru talde ukitu ditugu arreta handiagoz: leizarragatarrak, Axularren ingurukoa, Euskal Herriaren Adiskideak. Hala ere, hirurok beharko dute azter-lan zainduagorik.

Leizarraga kasu paradigmaticoa da garaiko Europan. Horregatik, ez zen batere orijinala gertatu testuinguru europarrean, baina, segun noiz, orijinaltasuna ez da izaten derrigorrez lanaren baliorok premiazkoena. Hori gorabehera, gure historian euskal prosaren sortzaile handia bera izan genuen. Talde honen esangura ulertzeko historiografia protestante modernoaren baitandik behatuz ere lan egin beharko dela gogoratu nahiko nuke, berriz ere. Oraingoz, hemen, iradokita bakarrik geratu da hori.

Axularren lanak zorte hobea izan du ikertzaileen artean azken 30 urteetan, lehenagoko Urkixorenak ahanzi gabe. Ez da harritzekoa: hobeki ezagutu izan da gure artean Kontrarreforma, Erreforma protestantea baino. Eta gero, Axularren idazle-maisugoa gureganaino iritsi zaigu tradizio baten harian, Leizarragarena ez bezala. Hala ere, taldea zinez ezagutzeko Axularren talde-lagunak dira ezagutu beharko genituzkeenak. Haietako hainbati buruz, ordea, deus gutxi dakigu oraindik ere.

Euskal Herriaren Adiskideen historia ezagutzeari, egia esan, beste horienari baino lehenasun premiatsuagoa iritziko nioke nik. Hauei buruz

¹³⁴ CHARRITTON, P. 1985: 111-112, 248-253. GAVEL, H. (1912. 1914): «Cercles d'Etudes Euskariennes», in: *RIEV*, 1912, 533-537; eta 1914, VIII, 161-168.

galderak bata bestearen atzetik datoz: Adiskideen hizkuntz ideia, jarrera, proiektu eta jokabideak aztertzeak ez ote luke lagunduko Euskal Herriko hizkuntzarekiko geroko burubide orokorrak argitzen? Arlo honetan, eza-gutu ote zituzten haiek atzerriko ideiak? Zertan aurreratu ote ziren, zertan atzeratuta geratu?¹³⁵ Nola ezkondu zuten beren euskaltzaletasuna borbon-darren hizkuntz politikarekin?

2.2. Eusko Pizkundea

Eusko Pizkundeko taldeena bestelako kasua da: Pizkundea gure orainaldiaren bezpera baizik ez da, eta bizitza labur nahiz luzeko talde aski izan dugu. Hauen banakaño azterketari heltzeko hobespen batzuk nahitaezkoak dira. Guztien artean lehena, Gregorio Mujikaren «Euskal-Esnalea» delakoan nago, eta beronen inguruko argibideak dira bilatu behar direnak.

Berri-iturriak bilatuz, Pizkundeko aldizkariak albistegi aberatsak dira, Estornes Lasak bere *Literatura Vasca*-n erakutsi digunez («Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco», Donostia: Auñamendi); baina sintesi landuago baten beharrean gaude, eta, nolana ere, gure asmoetarako, «talde» kontzeptuaren ikuspidetik egin beharreko lana eginkizun geratzen da. Ostera, artxiboek zer eman dezaketen ikusteko dago oraindik. Zoritzarrez, garai honetarako artxiboak ez daude beti eskura eta erabilgarri, publikoak ordenatu gabe ditugulako, edo pribatuak, familiartekoen etxeetan galdurik daudelako.

Dena den, Eusko Pizkundeko taldeek oso egingarri den historigaia eskaintzen diote ikertzaileari, dagoeneko tartean dugun denbora-aldea lagungarri izan litekeelako ere.

Bukatzeko, aipa dezadan frankismoaren epea. Sintesi bide-erakusle batzuk¹³⁶ eta gehiago ere¹³⁷ baditugu, eta banan banako lanei heldu beharko zaie lehen bait lehen¹³⁸, lehen bait lehen diot, zeren oraindik bizirik ditugun lekukoekin kontatu beharko bailitzateke, beroriengandik «Ahozko Historiaren» emaitzak ere jaso nahi baldin badira bederen.

¹³⁵ Hasi dira, jada, Elkarte horren euskaltzaletasunaz lanak argitara ematen, eta, azken orduan jakin dudanez, K. Larrañagak badu eskuartean hezkuntzan euskarari eman zioten lekuaz ikerlan bat bidean.

¹³⁶ IZTUETA, P. (1985): «Euskararen adierazpen soziala gerraondoan (1937-1984)», in: INTXAUSTI, J. (ed.) (1985): *Euskal Herria. Errealitate eta egitasmu*. Donostia: Jakin. 392-403.

¹³⁷ IZTUETA 1991: 787-1020. Eta azken aldirian han-hemen alfabetatzeaz argitara emandakoak.

¹³⁸ *Jakin* aldizkariak sarritan eskaini ditu euskal kultur taldeei buruzko lan monografikoak. Lehen pauso bezala balio lezakete.